

1961 Anayasası'nın Türk Anayasacılığındaki Yeri ve Önemi^(*)

The Place and Importance of the 1961 Constitution in Turkish Constitutionalism

Dr. Fatih ÖZKUL^(**)

Öz:

Ülkemizde muhalefet görevini üstlenen altı partinin "Bilkent Deklarasyonu" ismi ile yayınladıkları güçlendirilmiş parlamenter sistem çalışmasında 1961 Anayasası, "dar kalıplı ve "vesayetçi" biçiminde tanımlanarak eleştirilmiştir. Gerçekten de siyasi parti temsilcilerinin hazırladığı güçlendirilmiş parlamenter sistemin ayrıntılarının anlatıldığı Bilkent Deklarasyonunda, 1961 Anayasası ile ilgili ifadeler tartışmaya değer niteliktedir. Deklarasyon, 1961 Anayasası'nı tekrar gündeme getirmiştir. Kimi yazarlarca anayasa tarihimizin en ileri anayasası olarak görülen 1961 Anayasası, özellikle bazı siyasetçiler tarafından ülkenin sosyolojik unsurları ile bütünlük sağlayamadığı için eleştiri konusu yapılmıştır. Genel olarak konuya baktığımızda, 1961 Anayasası hakkında söylenmesi gereken ilk şeyin çoğulcu, özgürlükçü ve hukukun üstünlüğüne dayalı, demokrasi yönünde yapılmış bir anayasa olduğudur. Ayrıca 1961 Anayasası'nın özellikle temel hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemeleri incelendiğinde, çağdaşlarına göre de örnek bir anayasa olduğu anlaşılmaktadır. 1961 Anayasası en çok, güçsüz hükümetlere yol açtığı iddiasıyla eleştiriye uğramıştır. 1961 Anayasası'nın uygulandığı zaman dilimi içerisinde, yürütme organının ve parlamentonun tıkanıp, karar alamadığı, politika üretmediği süreçlerin yaşandığı bir gerçektir. Ancak bunun sebebi, Anayasa'dan ziyade parti sayısının çokluğu, hükümetlerin yasama organında istikrarlı, disiplinli, tutarlı bir çoğunluk tarafından desteklenmemiş olmaları ve uygulanan seçim sistemidir. Kanaatimizce 1961 Anayasası haksız şekilde eleştirilmemeli, aksine sağlamış olduğu kazanımlardan ders alınmalı, bıraktığı mirastan faydalanılmalıdır.

Anahtar Kelimeler:

Anayasa, 1961 Anayasası, 1961 Anayasası'na Getiriler Eleştiriler, Çoğulcu Anayasa, Anayasanın Üstünlüğü.

Abstract:

In the strengthened parliamentary system work of the six parties that took on the duty of opposition in our country, the 1961 Constitution was criticized by being defined as "narrowly molded and "tutelage" which is published under the name "Bilkent Declaration". Indeed, in the "Bilkent Declaration", in which the details of the strengthened parliamentary system prepared by

^(*) Makale Hakem denetiminden geçmiştir.

Makalenin Editörlüğe Gönderildiği Tarih: 21.10.2022, Makalenin Kabul Tarihi: 15.12.2022.

^(**) Hâkim, Gaziantep Bölge Adliye Mahkemesi 6. Ceza Dairesi,

E-posta: fatih4567@hotmail.com,

Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-1082-6856>.

the representatives of political parties are explained, the statements about the 1961 Constitution are worth discussing. The Declaration brought the 1961 Constitution back to the agenda. The 1961 Constitution, seen by some writers as the most advanced Constitution in Turkish history, was criticized by some politicians, especially because it could not integrate with the sociological elements of the country. When we look at the subject in general, the first thing to be said about the 1961 Constitution is that it is a constitution made in the direction of democracy, which is pluralistic, liberal and based on the rule of law. In addition, when the regulations regarding the fundamental rights and freedoms in the 1961 Constitution are examined, it is also understood that it is an exemplary constitution compared to its contemporaries. The 1961 Constitution was most criticized for allegedly leading to weak governments. It is a fact that there were processes in which the executive branch and parliament were blocked, unable to take decisions and produce policies during the time period when the 1961 Constitution was implemented. However, the reason for this is the large number of parties rather than the Constitution, the governments not being supported by a stable, disciplined and consistent majority in the legislature. In our opinion, the 1961 Constitution should not be criticized unfairly, on the contrary, lessons should be learned from its achievements and the legacy it left behind should be utilized.

Keywords:

The Constitution, The 1961 Constitution, The Criticisms of the 1961 Constitution, Pluralistic Constitution, Supremacy of the Constitution.

GİRİŞ

28 Şubat 2022 tarihinde muhalefet partileri tarafından gerçekleştirilen hükümet sistemi arayışları konulu çalışma sonucunda, rasyonelleştirilmiş parlamenter sistem bir hükümet modeli önerisi olarak tartışılmış ve imzalanan metin de kamuoyu ile paylaşılmıştır. Anılan çalışmada 1961 Anayasası, “dar kalıplı” ve “vesayetçi” biçiminde tanımlanarak eleştirilmiştir.¹ Ancak kanaatimizce 1961 Anayasası² ile ilgili olarak ifade edilen bu düşüncelerin üzerinde tartışılması ve Anayasa’nın yeniden hatırlanması gerekmektedir.

Bilindiği üzere anayasa, bir devletin hukuki yapısını oluşturan, kurumların yetkilerini ve birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen, temel hak ve hürriyetleri belirleyen temel ve en üst hukuk kurallarından oluşmaktadır.³ Anayasa aynı zamanda devletin ideolojisini de ifade etmektedir.⁴ Anayasayı yapan kurucu

¹ Mutabakat metni ve 1961 Anayasası için kullanılan terimler hakkında bkz., <https://chp.org.tr/haberler/guclendirilmis-parlamenter-sistem-mutabakat-metni-mzalandi>; <https://im.haberturk.com/images/others/2022/03/02/A4.pdf>, s. 14-15, erişim tarihi: 28.02.2022.

² 1961 Anayasası metni için bkz., <https://www.tbmm.gov.tr/files/Anayasa/docs/1961/1961-ilkhali/1961-ilkhali.pdf>.

³ Üçışık, Hasan Fehim: Anayasa Hukuku, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019, s. 21-30; Dal, Kemal: Anayasa Hukuku, Alter Yayınları, Ankara 2006, s. 6; Gözübüyük, A. Şeref: Anayasa Hukuku, Turhan Kitabevi, Ankara 1993, s. 1; Erdoğan, Mustafa: Anayasal Devlet, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 12-13; Soysal, Mümtaz: 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990, s. 13.

⁴ Eren, Abdurrahman: Anayasa Hukuku Ders Notları (Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku), Oniki Levha Yayınları İstanbul 2018, s. 1-7; Atar, Yavuz: Anayasanın Bağlayıcılığı ve Üstünlüğü İliki

iktidar, nasıl bir yönetim kabul ettiğini, vatandaşlarının devlet karşısındaki konumunu, haklarını, sorumluluğunu, devletin vatandaşlarına olan görevlerini anayasada belirtir.⁵ Anayasanın dayandığı temel felsefeyi ihtiva eden bu kural- lar genelde başlangıç kısmında düzenleme altına alınmaktadır.⁶

Anayasacılık tarihimize baktığımızda 1876 yılından beri bir anayasaya sahip olduğumuz anlaşılmaktadır. İlk Osmanlı Anayasası olan 1876 Anayasası'nı 1921 ve 1924 Anayasaları, sonrasında ise 1961 ve 1982 Anayasaları takip etmiştir. Kanaatimizce 1961 Anayasası bu çizgide önemli bir yere sahip olup, yapı ve felsefe bakımından diğer Anayasalarımızdan ayrılmaktadır. Ülkemizin dördüncü Anayasası olan 1961 Anayasası, 27 Mayıs Askeri Darbesi sonucun- da ortaya çıkmıştır. Söz konusu askeri darbe Demokrat Parti (DP) hükümetine karşı yapılmış ve yeni anayasa yapılırken askeri müdahale öncesi dönemin koşulları dikkate alınmıştır.⁷ 1961 Anayasası'nı daha iyi anlayabilmek için, yeni anayasanın yapım koşullarının ve bu ihtiyaca sebep olan nedenlerin de ortaya konulması önem arz etmektedir. Ancak bizim bu çalışmadaki temel amacımız, 1961 Anayasası ile getirilen sistemin dar kalıplı ve vesayetçi bir anlayış sergileyip sergilemediği hususunu ortaya koymaktır. Bu sebeple çalışmamıza, 1961 Anayasası öncesi gelişen siyasi ve toplumsal olayları açıklamakla başlaya- cak, devamında 1924 ve 1982 Anayasaları da gözetilerek, Anayasa'nın temel özelliklerini, getirdiği kurumları ve uygulandığı dönemi inceleyerek kendi kanaatimiz olan, 1961 Anayasası'nın dar kalıplı ve vesayetçi nitelikte tanımlana- mayacağı sonucuna ulaşacağız.

I. 27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİ VE 1961 ANAYASASI'NIN YAPIM SÜRECİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP) ayrılanların kurduğu DP, 1950 yı- lında iktidara gelmiş ve devam eden 1954 seçimlerini de kazanmıştır.⁸ DP, Türk siyasi tarihinde önemli bir yere sahiptir. DP'nin iktidara gelişi ile birlikte, cumhuriyetin ilanından beri devleti yöneten CHP'nin egemenliği son bulmuş,

---

ve Bu İlkenin Anayasada Yer Almasının Hukuki Sonuçları (Anayasa m.11), Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Coşkun Üçok'a Armağan, Cilt: 2, Sayı: 2, 1989, s. 181-182.

⁵ Fendoğlu, Hasan Tahsin: Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara 2017, s. 92-98; Bellamy, Richard: Political Constitutionalism, Cambridge University Press, 2007, s. 46.

⁶ Uran, Peri: Anayasaların Başlangıç Kısımları, Journal of Istanbul Law Faculty, Sayı: LXXXXIII/1, Yıl: 2016, s. 223-248.

⁷ Tanör, Bülent: İki Anayasa 1961-1982, Beta Yayıncılık, İstanbul 1985, s. 9.

⁸ Toy, Hakan / Elmacı, Defne: Kronolojik Türkiye Tarihi Ansiklopedisi, Karma Kitaplar, İstanbul 2007, s. 122.

gerçek anlamda çok partili siyasal hayata geçilmiştir.⁹ DP iktidara ilk gelişinde, gerek ekonomik gerekse temel hak ve hürriyetler konusunda önemli başarılarla imza atmıştır.¹⁰ Bu gelişimin, 1954 seçimlerinin DP tarafından kazanılmasından sonra da bir müddet devam ettiği söylenebilir.¹¹ Ancak 1957 seçimleri öncesine gelindiğinde, devlet idaresine karşı hem halk hem de CHP tarafından hoşnutsuzlukların dile getirildiği gözlenmektedir.¹² 1957 seçimleri öncesinde, DP ile muhalefet partileri arasındaki anlaşmazlıkların daha kırıncı ve sert bir alana taşınması ile birlikte, DP tarafından “vatan cephesi” oluşturulmuştur.¹³ Vatan cephesinin oluşturulması ile birlikte, hem muhalefet ile iktidar, hem de vatandaşların kendi arasında gerginlikler yaşanmaya başlamıştır.¹⁴ 1957 seçimlerini de DP kazanmış, ancak muhalefet partileri meclisteki üye sayılarını artırmak suretiyle milletvekili sayısı bakımından DP’ye üstünlük sağlamıştır.¹⁵ Muhalefetin iktidara karşı yasama organında çoğunluk sağlaması ile birlikte DP, daha sert bir siyasi tutuma yönelmiştir.¹⁶

Muhalefet Partileri ve CHP’nin lideri İsmet İnönü, her alanda DP’nin siyasi tutumunu eleştirmeye başlamış ve bu eleştirilere halkın önemli bir bölümünden de destek gelmiştir. 1957 sonrasında DP’nin ilk yıllarına oranla ekonomide ve halkın refah seviyesinde ciddi gerileme başlamış,¹⁷ bunlara hükümetin dış politikadaki tutumuna yönelik eleştiriler de eklenmiştir.¹⁸ Bununla birlikte DP tarafından özellikle, yargı organı, üniversiteler ve basına karşı sistemli müdahale girişimlerinde bulunulmuştur.¹⁹ Bu noktada 1959 yılının Nisan ayında

⁹ Aldıkaçtı, Orhan: Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1982, s. 105.

¹⁰ Erdoğan, Vahap: Demokratik Güç Birliği ve 5 Haziran Seçimleri, Ülke, Sayı: 1, Yıl: 1977, s. 104-168.

¹¹ İnel, Ahmet: Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 20.

¹² Aldıkaçtı, s. 121-123.

¹³ Tunç, Bilal: Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti Dönemi Uygulamalarından Vatan Cephesinin Sakarya’daki Yansımaları, Current Research Social Sciences, Sayı: III/3, Yıl: 2017, s. 56; Uyar, Hakkı: Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek Vatan Cephesi, Büke Yayınları, İstanbul 2001, s. 20-21.

¹⁴ Örneğin o dönemde radyoda her gün vatan cephesine katılan kişilerin isimleri teker teker okunmaktadır. Uyar, s. 78.

¹⁵ Toy / Elmacı, s. 127.

¹⁶ Ülman, Haluk / Yücekök, Ahmet: C.H.P.nin Vardığı Nokta, Özgür İnsan, Sayı: 1, Yıl: 1972, s. 8; İnce, Abidin Kadir: Çoğulcu ve Vesayetçi Unsurlar Açısından 1961 Anayasası, Adalet Yayınevi, Ankara 2022, s. 17-23.

¹⁷ Beriş, Hamit Emrah: Tek Parti Döneminde Devletçilik, Kadim Yayınevi, İstanbul 2021, s. 203.

¹⁸ Yücekök, Ahmet, N: Türkiye’de Parlatononun Evrimi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1983, s. 140-142; İnce, s. 30-35.

¹⁹ Toy / Elmacı, s. 137.

İsmet İnönü tarafından gerçekleştirilen ve “Ege Vazife Gezisi” olarak adlandırılan etkinliği hatırlamakta da fayda vardır. İsmet İnönü anılan gezisinde, Kurtuluş Savaşında ordunun izlediği rotayı takip ederek halkla buluşmayı ve basın organlarına demeç vermeyi planlamıştır. DP ise bu geziye “Ege Taarruzu” ismini vererek, özellikle gezilecek yerler konusunu onaylamamıştır. İsmet İnönü kararlı tavrını sürdürünce siyasi gerginlik daha da artmış ve Uşak, İzmir ile Manisa’da CHP’lilere yönelik saldırı girişimlerinde bulunulmuştur. İsmet İnönü bu girişimler üzerine programını yarıda kesmiş, 4 Mayıs 1959 tarihinde ise İstanbul Topkapı’da fiilen saldırıya uğramıştır.²⁰ Bu olayların ardından İsmet İnönü, 25 Mart 1960’da CHP’nin il kongresine katılmak amacıyla Kayseri’nin Yeşilhisar İlçesine hareket etmiş ancak orada da engellemelerle karşılaşmıştır. İnönü’nün Yeşilhisar’a girmesinin engellenmek istenmesi üzerine taraflar arasında kavgalar yaşanmış ve DP’nin bu tutumu, tüm yurttan tartışılmaya başlamıştır.²¹ Bütün bu olaylar, 27 Mayıs 1960 Darbesine giden yolun önemli köşe taşları olmuştur.²²

DP, kendisine karşı artan muhalefet hareketlerini bastırabilmek amacıyla 7 Nisan 1960’da TBMM bünyesinde, “Tahkikat Komisyonu” olarak isimlendirilen bir komisyon kurmuştur. Burada önemli olan nokta, anılan Komisyon üyelerinin DP’li milletvekillerinden oluşması ve ancak hâkimlerin kullanabilecekleri mahkeme yetkilerine haiz olmasıdır.²³ DP’nin bu girişimi özellikle üniversite öğrencileri tarafından protesto edilmeye başlamış, bu protestolara kolluk görevlilerince sert müdahalelerde bulunulmuş ve sıkıyönetim ilan edilmiştir.²⁴ Ancak sıkıyönetim de, DP’yi protesto eden öğrenci kitlesinin sokaklardan çekilmesine engel olamamıştır.²⁵ Bu gelişmeler üzerine Adnan Menderes, 29 Nisan’dan 2 Mayıs 1960’a kadar radyodan konuşmalar yapıp toplumu sıkıyönetime uymaya çağırmıştır. Daha sonra bir miting programı düzenleyen Menderes, İstanbul ve Ankara’da yaşanan olaylarla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Menderes konuşmalarında, bu protestoların CHP başta olmak üzere üst güçler tarafından organize edildiğini ve yaşanan olaylara ilişkin sebeplerin gerçeklere dayanmadığını

---

²⁰ Çakmak, Fevzi: “Cumhuriyet Halk Partisi’nin Ege Vazife Gezisi” ve 1959 Yılı Uşak-İzmir Olayları, *Turkish Studies*, Sayı: IX/10, Yıl: 2014, s. 1239.

²¹ Aydemir, Şevket Süreyya: II. Adam (III. Cilt), Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 388-389.

²² İnce, s. 35-40.

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz., Esen, Selin: 18 Nisan 1960 Tarihli Tahkikat Komisyonu, *Mülkiye Dergisi*, Yıl: 2010, Sayı: XXXIV, ss. 167-192.

²⁴ Bulut, Sedef: Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1950-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu, *Akademik Bakış*, Yıl: 2009, Sayı: 4, ss. 125-145, s. 139.

²⁵ Toy / Elmacı, s. 138.

ifade etmiştir.²⁶ Menderes'in yapmış olduğu bu konuşmalar da olayları önleyememiş ve 27 Mayıs 1960 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) bünyesinde yer alan bir grup subay önderliğinde ordu, darbe yaparak yönetime el koymuştur.²⁷ 27 Mayıs Askeri Darbesi en yüksek rütbelisi albay olan bir grup subay tarafından gerçekleştirilmiş, dolayısıyla emir-komuta zincirinde yapılmamıştır. Darbeci subaylar Orgeneral Cemal Gürsel'i ikna etmek suretiyle Milli Birlik Komitesi'ni²⁸ (MBK) oluşturmuşlardır.²⁹ 27 Mayıs Askeri Darbesi neticesinde yakalanan tüm DP'li yöneticiler Yassıada'ya götürülerek, doğal hâkim ilkesine aykırı şekilde Yüksek Adalet Divanı (YAD) tarafından yargılanmışlardır.³⁰ YAD, Cumhurbaşkanını, Başbakanı, Bakanları ve DP milletvekillerini yargılamak için kurulmuş bir mahkeme olup, üyeleri MBK tarafından seçilmiştir.³¹ YAD, suç sayılan fiillerin gerçekleşmesinden sonra kurulan, suçun işlenmiş olduğu zaman diliminde mevcut olmayan olağanüstü mahkeme niteliğindedir. Dolayısıyla YAD, kanuni hakim güvencesi ve doğal hakim ilkelerine aykırı olarak oluşturulmuştur.³² YAD tarafından gerçekleştirilen, 592 sanık hakkında 19 ayrı dosyadan oluşan yargılama neticesinde 16 ve 17 Eylül 1961'de, dönemin Başbakanı Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan idam edilmiştir.³³

Kısaca ifade etmek gerekirse 1961 Anayasası askeri darbe sonrasında yapılmıştır. Anayasa'da temel hak ve özgürlükler en geniş kapsamda garantiye alınmış olsa da, sonuçta Anayasa'nın bir darbe anayasası olması sebebiyle meşruiyet konusunda tartışmaların yaşanması doğaldır.³⁴ Türk Anayasa Hukuku Literatürü-

²⁶ Topçu, İlyas: Adnan Menderes'in Gözünden İstanbul ve Ankara Olayları, Journal of Social and Humanities Sciences Research, Sayı: VI/42, Yıl: 2019, s. 2457.

²⁷ Toy / Elmacı, s. 137.

²⁸ Milli Birlik Komitesi 38 subaydan oluşmakta olup, başkanı Cemal Gürsel'dir. Üyeler ise Ekrem Acuner, Fazıl Akkoyunlu, Refet Aksoyoğlu, Mucip Ataklı, İrfan Baştuğ, Rifat Baykal, Emanullah Çelebi, Ahmet Er, Orhan Erkanlı, Vehbi Ersü, Numan Esin, Suphi Gürsoytrak, Orhan Kabibay, Kadri Kaban, Mustafa Kaplan, Suphi Karaman, Muzaffer Karan, Kamil Karavalioglu, Osman Köksal, Münir Köseoğlu, Fikret Kuytak, Sami Küçük, Cemal Madanoğlu, Sezai Okan, Muzaffer Özdağ, Fahri Özdilek, Mehmet Özgüneş, Şükran Özkaya, Selahattin Özgür, İrfan Solmazer, Şefik Soyuyüce, Dündar Taşer, Haydar Tunçkanat, Alparslan Türkeş, Sıtkı Ulay, Ahmet Yıldız ve Muzaffer Yurdakuler'dir. Bkz., Meydan Larousse, C. 13, s. 574.

²⁹ Çavdar, Tefvik: Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, İmge Yayınevi, Ankara 2013, s. 85.

³⁰ Toy / Elmacı, s. 146.

³¹ YAD, şu şekilde oluşturulmuştur. Başkan Salim Başol'dur. Asıl üyeler ise Ferruh Adalı, Selman Yörük, Abdullah Üner, Hıfzı Tüz, Cahit Özden, Rıza Tunç, Nahit Saçlıoğlu ve Hasan Gürsel'dir. Yedek üyeler ise Vasfi Göksoy, Adil Sanal, Ali Doğan Toran, Nahit Hatipoğlu, Kemal Gökçen ve Mehmet Çokgüler'den oluşmaktadır. Başsavcılık görevinde Altay Ömer Egesel bulunmaktadır.

³² Gözler, Kemal, Türk Anayasa Hukuku, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2000, s. 78.

³³ Tunç, Türk Siyasi Tarihinde, s. 371; Topçu, s. 67.

³⁴ Akıncı, Abdulvahap: Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri, Eskişehir Osman-gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Sayı: IX/1, Yıl: 2014, s. 62.

ne bakıldığında 27 Mayıs Darbesini olumlu karşılayanlara rastlanmaktadır. Bazı yazarlar askeri darbeyi açıkça övmüş, darbenin anayasal düzeni korumak üzere yapılmış olan bir ihtilal olduğuna yönelik düşünce açıklamasında bulunmuşlardır.³⁵ Bazı yazarlar ise darbeyi açıkça eleştirmiş, darbenin sivil toplumla, anayasal düzenin korunmasıyla veya direnme hakkıyla hiçbir ilgisinin bulunmadığını, darbenin demokrasiye ve halka karşı askerlerce yapılmış açık bir dayatma olduğunu vurgulamıştır.³⁶ 27 Mayıs Askeri Darbesi cumhuriyetin kabul edilmesinden sonra gerçekleştirilen ilk askeri darbe niteliğindedir. Anılan darbe ile birlikte DP iktidarı son bulmuş, Cemal Gürsel devlet başkanlığı makamına getirilmiştir.³⁷

II. 1961 ANAYASASI'NIN HAZIRLANMASI

MBK'nın 38 üyesi, 28 Mayıs 1960 tarih ve 13 sayılı Tebliğ ile Anayasa'yı hazırlama görevini Sıddık Sami Onar başkanlığında oluşan bir profesör heyetine vermiştir.³⁸ 12 Haziran 1960 tarih ve 1 sayılı Kanun ile de geçici anayasal düzen yürürlüğe konulmuştur. Bu ara dönem içerisinde 1924 Anayasası'nın yürürlükten kaldırılmayan hükümleri ile birlikte 1 sayılı Kanun uygulanmıştır. Daha geniş bir temsil sağlayabilmek amacıyla, Anayasa'yı hazırlamakla görevli Komisyon tarafından hazırlanan rapora (1 sayılı Kanun) ek olarak, 157 ve 158 sayılı Kanunlar yürürlüğe sokulmuştur.³⁹ Bu süreç içerisinde Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi tarafından hazırlanan anayasa taslağı kamuoyu ile paylaşılmıştır. Dolayısıyla 1961 Anayasası'nın hazırlanma sürecinde iki adet Anayasa Ön Tasarısı bulunmaktadır. Bunlardan ilki Sıddık Sami Onar başkanlığında oluşturulan "İstanbul Ön Tasarısı" ikincisi ise Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi tarafından kamuoyu ile paylaşılan "Ankara Ön Tasarısı" şeklinde adlandırılmıştır.⁴⁰

A. İstanbul Ön Tasarısı

İstanbul Hukuk Fakültesinde görevli olan Sıddık Sami Onar, Hıfzı Velâdet Velidedeoğlu, Hüseyin Nail Kubalı, Ragıp Sarıca, Naci Şensoy, Tarık Zafer Tunaya ve İsmet Giritli, Ankara'ya davet edilerek kendilerinden yeni anayasayı hazırlamaları istenmiştir. Bu komisyona daha sonra Ankara Üniversitesinde görevli öğretim üyeleri İlhan Arsel, Bahri Savcı ve Muammer Aksoy da

³⁵ Esen, Bülent Nuri: Türk Anayasa Hukuku, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1971, s. 130-137.

³⁶ Erdoğan, Mustafa: Liberal Toplum, Liberal Siyaset: Siyasal Kitabevi, Ankara 1998, s. 372.

³⁷ Dunba, Seda: 1961 Anayasası Perspektifinden Parlamenter Bağışıklıklar, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı: 124, Yıl: 2016, s. 157.

³⁸ Toy / Elmacı, s. 147.

³⁹ Gözler, Türk Anayasa, s. 82; İnce, s. 35-40.

⁴⁰ Gözler, Türk Anayasa, s. 82.

katılmıştır.⁴¹ Komisyon, hazırlamış olduğu 191 maddelik ön tasarımı 18 Ekim 1960'da Milli Birlik Komitesine sunmuştur.⁴²

İstanbul ön tasarısında ilk göze çarpan husus, genel oya ve siyasi partilere duyulan güvensizliktir. Tasarıda devlet iktidarı çeşitli organlar arasında bölüştürülmekte, bununla birlikte özerk kurum ve kurullar yaratılmakta, bir başka deyimle yürütme organı zayıflatılmaktadır. Yine tasarıda II. Meclis de kurulmaktadır.⁴³

B. Ankara Ön Tasarısı

Ankara Ön Tasarısı, İstanbul Komisyonu çalışmalarını tamamlamadan, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü "Gerekçeli Anayasa Tasarısı ve Seçim Sistemi Hakkındaki Görüş" ismiyle yayınlanmıştır. Tasarı, Tahsin Bekir Balta başkanlığında bir komisyon tarafından hazırlanmış ve kamuoyunun bilgisine sunulmuştur.⁴⁴ Ankara Ön Tasarısında İstanbul Tasarısından farklı olarak genel oya ve siyasi partilere şüpheli gözle bakılmamış, yürütme organının zayıflatılmasına özel bir önem verilmemiş, iki meclisli sistem benimsenmiştir.⁴⁵

C. Temsilciler Meclisi ve Anayasa Komisyonu

13 Aralık 1960 tarih ve 157 sayılı Kanunla Kurucu Meclisin, MBK ve bu Kanuna göre oluşturulacak Temsilciler Meclisinden oluşması öngörülmüş, bu doğrultuda yasama yetkisi Kurucu Meclise verilmiştir.⁴⁶ 6 Ocak 1961'de Anayasa Komisyonunun Temsilciler Meclisi tarafından seçilmesini müteakip, fiili olarak yeni anayasa çalışmaları da başlamıştır. Sıddık Sami Onar başkanlığındaki Bilim Kurulu tarafından hazırlanan taslak "çalışma belgesi", Siyasal Bilgiler Fakültesi tarafından hazırlanan tasarı ise "yardımcı metin" olarak kabul edilmiştir.⁴⁷ Yukarıda da belirttiğimiz gibi İstanbul tasarısında devlet organları farklı organlar arasında bölüştürülmüş, çok sayıda özerk kurum kabul edilmiş ve bu suretle görece olarak daha zayıf bir yürütme organı öngörülmüştür.⁴⁸ Ankara Üniversitesi Siya-

⁴¹ Gözler, Türk Anayasa, s. 82.

⁴² Aldıkaçtı, s. 138.

⁴³ Tanör, Bülent: Osmanlı - Türk Anayasal Gelişmeleri, Der Yayınları, İstanbul 1985, s. 309; Aldıkaçtı, 1982, s. 139-140.

⁴⁴ Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü, Gerekçeli Anayasa Tasarısı ve Seçim Sistemi Hakkındaki Görüş, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1960.

⁴⁵ Gözler, Türk Anayasa, s. 83.

⁴⁶ Toy / Elmacı, s. 147.

⁴⁷ Tunç, Bilal: Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası'nın Yeri ve Önemi, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı: XVII/67, Yıl: 2020, s. 669.

⁴⁸ Tunç, Türk Anayasa Tarihinde, s. 669.

sal Bilgiler Fakültesi tarafından hazırlanan "Gerekçeli Anayasa Tasarısı ve Seçim Sistemi Hakkında Görüş" isimli tasarıda ise İstanbul çalışmasından farklı olarak, yürütme organının zayıflatılmasına yönelik bir öncelik bulunmamaktadır.⁴⁹

D. Anayasa'nın Görüşülmesi ve Kurucu Mecliste Kabul

Tasarı ilk önce Temsilciler Meclisinde tartışılmış, sonrasında ise MBK tarafından ayrıca ele alınmıştır. Bu incelemeler sırasında 17 maddede uyuşmazlık çıkmıştır. Çıkan bu uyuşmazlık, Temsilciler Meclisi ve MBK içinden seçilen ve eşit sayıda üyeden oluşan Karma Kurulca yeni bir metin düzenlenerek gide-tilmiştir.⁵⁰ 27 Mayıs 1961'de yapılan Kurucu Meclis Birleşik Toplantısında 260 kabul ve 2 çekimser oy ile tasarının son metni kabul edilmiştir.⁵¹

E. Halkoylaması

Anayasa, 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan halk oylaması sonucunda kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.⁵² Oylamaya katılma oranı %80'in üstünde olmuştur. Geçerli oyların %61.5'i "evet", %38.5'i "hayır" şeklindedir.⁵³ 1961 Anayasası, 20 Temmuz 1961 tarih ve 10859 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 1961 Anayasası, 1924 Anayasası uygulamalarına tepki niteliğinde hazırlandığı için uzun bir metinden oluşmaktadır. Anayasa'nın halk oylaması ile yürürlüğe girmiş olması meşruiyet problemi açısından olumlu bir girişim olarak kabul edilmelidir.⁵⁴ 15 Ekim 1961'de ise genel seçimler yapılmıştır.⁵⁵

III. TEMEL KONULARDA 1961 ANAYASASI'NIN 1924 VE 1982 ANAYASALARINA GÖRE BENZERLİKLERİ VE FARKLILIKLARI

1961 Anayasası'nın bazı temel konularda 1924 ve 1982 Anayasalarına göre benzerlikleri ve farklılıkları kısaca şu şekilde açıklanabilir:

⁴⁹ Gözler, Türk Anayasa, s. 81-82.

⁵⁰ İpekçi, Abdi / Coşar, Ömer Sami: İhtilalin İcyüzü, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s. 396-413.

⁵¹ Bkz., Kurucu Meclis Tutanak Dergisi, 27 Mayıs 1961, C. 2, 15. Birleşim, s. 107; Gözler, Türk Anayasa, s. 83; Gençkaya, Ömer Faruk: Türk Siyasal Sisteminde Kurucu Meclis: 1961 ve 1981 Deneyimlerinin Karşılaştırılması, 27 Mayıs 1960 Devrimi ve 1961 Anayasası içinde, Editör, Suna Kili, Boyut Kitapları, İstanbul 1998, s. 15.

⁵² Toy / Elmacı, s. 150.

⁵³ Bkz., 20 Temmuz 1961 tarih ve 10859 sayılı Resmi Gazete.

⁵⁴ Ayan, Sezer: Siyasal Yapılanma Sürecinde 1961 ve 1982 Anayasası, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: VII/2, Yıl: 2007, s. 3.

⁵⁵ Toy / Elmacı, s. 153.

A. Genel Esaslar

1961 Anayasası'nın "Genel Esaslar" başlığını taşıyan birinci kısmında devletin şekli ve cumhuriyetin nitelikleri düzenlenmiştir. Genel esaslar bağlamında ilk maddede, ülkenin yönetim biçiminin cumhuriyet olduğu belirtilmiştir. Cumhuriyetin nitelikleri konusunda 1961 Anayasası, önceki Anayasa olan 1924 Anayasası'na⁵⁶ göre farklılıklar taşımaktadır. 1924 Anayasası'nın 2. maddesinde devletin temel nitelikleri arasında sayılan halkçılık, devletçilik ve inkılapçılık 1961 Anayasası'nda temel nitelikler arasında kabul görmemiş, milliyetçilik ilkesi ise "milli devlet" olarak benimsenmiştir. Anayasa'da ayrıca bir yenilik olarak "insan haklarına dayanan devlet", "demokratik devlet", "sosyal devlet" ve hukuk devleti gibi yeni temel ilkelere yer verilmiştir. Hukuk devleti ilkesi önceki Anayasalarımızda da mevcut olduğu halde, sosyal devlet ilkesi anayasa tarihimizde bir ilktir. Kimi yazarlar, 1924 Anayasası'nın 103. maddesinde hüküm altına alınan "anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı" ilkesinin, 1961 Anayasası ile bir Anayasa Mahkemesi (AYM) kurulmuş olduğu için daha etkili ve işlevsel bir biçimde düzenleme altına alındığını düşünmektedir.⁵⁷ Bu konuya çalışmanın ilerleyen kısmında değineceğiz.

1961 Anayasası'nın ikinci maddesinde ise Türkiye Cumhuriyetinin insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti olduğu vurgulanmaktadır. Görüleceği üzere 1961 Anayasası'nda laik hukuk devleti anlayışı savunulmaktadır.⁵⁸ 1961 Anayasası'nın üçüncü maddesinde Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olduğu, resmi dilinin Türkçe ve başkentinin Ankara olduğu hüküm altına alınmıştır. Dördüncü maddeye göre ise egemenlik kayıtsız ve şartsız bir biçimde Türk Milletindedir. Bu maddeler 1924 Anayasası'nda da yer almaktadır.

1961 Anayasası'nın devam eden 8. maddesi uyarınca yasama yetkisi TBMM'ye aittir ve devredilemez. Altıncı madde uyarınca yürütme görevinin kanunlar çerçevesinde Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirileceği belirtilmiştir. Yedinci maddede ise yargı yetkisinin Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılacağı düzenlenmiştir. Bu durumda Anayasa'da yasama yetkisi parlamentoya, yürütme yetkisi ise Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kuruluna verilmiş olmakta, kısacası güçler ayrılığı ilkesi uygulan-

⁵⁶ 1924 Anayasası metni için bkz., <https://www.tbmm.gov.tr/files/Anayasa/docs/1924/1924-ilkhali/1924-ilkhali.pdf>.

⁵⁷ Arsel, İlhan: Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları, Mars Matbaası, Ankara 1965, s. 19.

⁵⁸ Kaçmazoğlu, Bayram: Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları, Doğu Kitap, İstanbul 2012, s. 106-107.

maktadır. Ülkemizde gerçek anlamda güçler ayrılığı ilkesine 1961 Anayasası ile geçilmiştir.⁵⁹ Sekizinci maddede anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı, 9. maddede ise devlet şeklinin değişmezliğine dikkat çekilmiştir. 1924 Anayasası'nın 5 ve 9. maddesine bakıldığında ise yasama yetkisinin Büyük Millet Meclisi tarafından bizzat kullanılacağı, yürütme yetkisinin de Meclise ait olduğu, ancak bu yetkinin kendi üyeleri içinden seçeceği Cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği Bakanlar Kurulu aracılığıyla kullanılacağı anlaşılmaktadır.

1982 Anayasası incelendiğinde ise 1982 Anayasası'nın 2. maddesinde yer alan *"Türkiye Cumhuriyeti ... başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan ... bir Devlettir."* düzenlemesinden yola çıkıldığında, Anayasa'nın başlangıç kısmının sembolik olmaktan çıktığı ve hukuki açıdan belirgin bir değer taşıdığı anlaşılmaktadır.⁶⁰ 1982 Anayasası'nın başlangıç kısmındaki temel ilkelere bakıldığında Atatürk milliyetçiliği, laiklik, milli egemenlik, Türk varlığının devleti ve ülkesiyle bölünmez bütünlüğü, kuvvetler ayrılığı, anayasanın ve hukukun üstünlüğü gibi ilkelere önem atfedilerek düzenleme altına alındıkları görülmektedir. 1982 Anayasası'nın 1. maddesinde devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu, 2. maddesinde insan haklarına saygılı, demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti olduğu, 3. maddesinde başkentinin Ankara olduğu, 4. maddesinde ise devlet şeklinin değiştirilemeyeceği belirtilmektedir. Görüleceği üzere 1982 Anayasası'nda Cumhuriyetin nitelikleri sayılırken, 1961 Anayasası'ndan farklı olarak "insan haklarına dayanan" ibaresi yerine, "insan haklarına saygılı" ibaresi tercih edilmiştir.

1982 Anayasası'nın 7. maddesi uyarınca yasama yetkisi TBMM'ye aittir. Anayasa'nın 8. maddesi uyarınca yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı tarafından kullanılıp yerine getirilmektedir. Hatırlanacağı üzere, 2017 yılında 677 sayılı Kanunla⁶¹ yapılan Anayasa değişikliği ile birlikte Anayasa'dan Bakanlar Kurulu kaldırılmış, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmiş ve bu doğrultuda Cumhurbaşkanı, yürütme organının tek aktörü haline getirilmiştir.⁶² 2017 değişikliği öncesinde ise yürütme yetkisi ve görevi Cumhurbaşkanı ile Bakanlar Kurulu tarafından, Anayasa ve kanunlara uygun olarak yerine getirilmekteydi. 1961 Anayasası'nda yürütme organı sadece "görev" olarak nitelendirilmiş olduğu halde, 1982 Anayasası'nda aynı organ bir "görev" ve "yetki" şeklinde

---

⁵⁹ İba, s. 62-63.

⁶⁰ İba, s. 81-82.

⁶¹ Bkz., 11 Şubat 2017 tarih ve 29976 sayılı Resmi Gazete.

⁶² Kaya, Batur Semih: Hükümet Sistemi Sınıflandırmasında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Analizi: Denge-Denetim Ağı ve Demokratiklik Sorunu, Yetkin Yayınevi, Ankara 2021, s. 182.

nitelendirilmiştir.⁶³ 1982 Anayasası'nın orijinal halinde 9. maddede yargı yetkisinin, Türk Milleti adına "bağımsız" mahkemelerce kullanılacağı düzenlenmişken, 2017 değişikliği ile birlikte "bağımsız" ibaresine "ve tarafsız" ibaresi de eklenmiştir.

B. Temel Hak ve Özgürlükler

Temel hak ve özgürlükler 1961 Anayasası'nın II. kısmında düzenlenmiştir. Bu kısmın birinci bölümünde temel hak ve özgürlükler ile ilgili genel hükümler, ikinci bölümünde kişi hak ve ödevleri, üçüncü bölümde sosyal, iktisadi haklar ve ödevler, dördüncü bölümde ise siyasi hak ve ödevler hüküm altına alınmıştır. Anayasa'da sosyal hak ve ödevler konusunun ilk kez sistematik olarak düzenlenmiş olması önemli bir yeniliktir.⁶⁴

1961 Anayasası'nda temel hak ve hürriyetlere geniş ve güvenceli bir şekilde yer verilmiştir.⁶⁵ Anayasa'nın Türkiye Cumhuriyetinin niteliklerini belirten 2. maddesindeki düzenlemede bu nitelikler arasında "insan haklarına dayanan devlet olma" vurgusu yapılmıştır. Anılan düzenleme, Anayasa'da özgürlükçü bir rejimin kabul edilmiş olduğunu göstermektedir.⁶⁶ 1924 Anayasası'nda temel hak ve hürriyetlerin adlarının sayılması ve bunların sınırlarının kanunla çizileceğinin belirtilmesi ile yetinilmiş iken, 1961 Anayasası'nda temel hak ve hürriyetler konusunda ayrıntılı bir düzenleme sistemi kabul edilmiştir. Bu kabul ile birlikte yasama organı, temel hak ve hürriyetlere ilişkin düzenleme yaparken, Anayasa tarafından çizilen sınırlara uymak zorunda kalmaktadır. Yasama organı 1924 Anayasası'ndan farklı olarak, özgürlüklere ilişkin yaptığı düzenlemelerde sınırlı bir takdir yetkisine sahiptir. Bu konuya bir örnek verilmek istendiğinde, Anayasa'nın 28. maddesindeki düzenlemede yer alan toplantı ve gösteri yürüyüşleri yapma hakkına bakmak yeterli olacaktır. Anılan maddede uyarınca, herkes önceden izin almaksızın silahsız ve saldırısız toplantı ve

⁶³ Anayasa Komisyonu'nun madde ile ilgili gerekçesine bakıldığında, Anayasa koyucunun anılan düzenleme ile güçlü bir yürütme organı oluşturma arzusunda olduğu anlaşılmaktadır. Ancak düzenlemenin pratikteki önemi, 2017 değişikliği öncesinde Anayasa'da yer alan sıkıyönetim ve olağanüstü hal kanun hükmünde kararnameleleriyle (md.121, 122) Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'nin kuruluşu ile ilgili 107. maddede kendini göstermekteydi. Anılan işlemler yürütme organı tarafından doğrudan Anayasa'dan kaynaklanın yetkiye dayanılarak yerine getirilmekteydi. Ayrıntılı bilgi için bkz., Özbudun, s. 197-198. s. 297-300.

⁶⁴ Gözler, Türk Anayasa, s. 86.

⁶⁵ Döner, Ayhan: Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara 2021, s. 51-53; Birol, Sinem: 1961 Anayasasında İfade Özgürlüğü, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı: II, Yıl: 2012, s. 40.

⁶⁶ Fendoğlu, s. 280-287.

yürüyüş yapma hakkına sahiptir. Bu düzenleme karşısında yasama organı ve idare, toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma hakkını önceden izin alma şartına bağlayamayacaktır.

Anayasa'da temel hak ve hürriyetlerle ilgili en önemli düzenlemelerden birisi de 11. maddede yer alan hükümdür. Anılan madde uyarınca temel hak ve hürriyetler ancak kanunla ve Anayasa'nın sözüne ve ruhuna uygun olarak sınırlanabilecektir. Bu düzenleme ile özgürlüklerin sınırlanmasına iki unsur getirilmiştir. Öncelikle, hürriyetlere ilişkin sınırlama ancak bir kanunun konusu olabilecektir. İkincisi, sınırlamanın ancak Anayasa'nın sözüne ve ruhuna uygun olarak yapılabilecek olmasıdır. Aynı maddenin 2. fıkrası uyarınca ise kanun ile kamu yararı, genel ahlak, kamu düzeni, sosyal adalet ve milli güvenlik gibi sebeplerle de olsa bir hak veya hürriyetin özüne dokunulamayacaktır. Anılan fıkra, temel hak ve hürriyetler açısından "hakkın özü" güvencesini getirmektedir. Dolayısıyla temel hak ve hürriyetlere ilişkin kanuni düzenlemeler, bu hak veya hürriyetin özüne zarar verecek, kullanılmasını anlamsız hale getirecek, güçleştirecek düzenlemeler içeremeyecektir. Bir hak ve hürriyetin özünün ne olacağı ise o hak ve hürriyetin niteliğine göre belirlenecektir.⁶⁷ 1961 Anayasası ile birlikte temel hak ve hürriyetlerin korunması konusuna getirilen en etkili yeniliklerden biri ise şüphesiz ki anayasa yargısının kabul edilmiş olmasıdır.⁶⁸ Eğer anayasada kanunların anayasaya uygunluğunun denetimi kabul edilmiş olsaydı, kişi hak ve hürriyetleri konusunda veya anayasanın çizdiği yol haritasına ilişkin tüm hükümler işlevsiz kalabilirdi.⁶⁹

1982 Anayasası'nın 12. maddesinde de 1961 Anayasası'nın 10. maddesindeki yöntem belirlenmiş ve herkesin, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahip olduğu, ancak temel hak ve hürriyetlerin, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva ettiği düzenleme altına alınmıştır. 1982 Anayasası'nın temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması konusunda öngördüğü sistem ise 1961 Anayasası'na bazı konularda benzemekte, bazı konularda ise ayrılmaktadır.⁷⁰ 1961 Anayasası'nda her hak ve hürriyetin hangi sebeple sınırlanabileceği o hürriyetle ilgili maddede belirtilmiş ve buna ek olarak 11. maddenin 2. fıkrasındaki düzenleme ile kanun, kamu yararı, genel ahlak, kamu düzeni,

---

⁶⁷ Atar, Yavuz: Türk Anayasa Hukuku, Mimoza Yayınları, Konya 2007, s. 25-26.

⁶⁸ Demirkol, Ferman: Anayasa Hukuku (Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku), Filiz Kitabevi, İstanbul 2011, s. 250-253.

⁶⁹ Aliefendioğlu, Yılmaz: Anayasa Yargısı, Yetkin Yayınları, Ankara 1997, s. 33.

⁷⁰ Özbudun, Türk Anayasa, s. 11.

sosyal adalet ve milli güvenlik gibi sebeplerle de olsa, bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunulamayacağı kabul edilmiş iken, 1982 Anayasası'nın orijinal halinin 13. maddesinde yer alan düzenleme ile temel hak ve hürriyetlerin, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli egemenliğin, Cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı ile ve ayrıca Anayasa'nın ilgili maddelerinde öngörülen özel sebeplerle, Anayasa'nın sözüne ve ruhuna uygun olarak kanunla sınırlanabileceği kabul edilmişti. Aynı madde uyarınca temel hak ve hürriyetlerle ilgili genel ve özel sınırlamalar, demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olamayacak ve öngörüldükleri amaç dışında kullanılamayacaktır.⁷¹ 1982 Anayasası'nda 3.10.2001 tarih ve 4709 sayılı Yasa⁷² ile yapılan değişiklik ile birlikte, temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasında genel sınırlama sebeplerinin kabul edilmesinden vazgeçilmiş, bu suretle 1961 Anayasası'nın ilk şeklindekine benzer bir sisteme dönülmüştür. Yeni 13. madde uyarınca temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasa'nın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilecektir. Bu sınırlamalar, Anayasa'nın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamayacaktır.

C. Kuvvetler Ayrılığı ve Devlet İktidarının Paylaşılması

Modern anayasaların en önemli görevlerinden birisi, devlet iktidarını sınırlandırmak suretiyle temel hak ve hürriyetleri güvenceye almaktır.⁷³ Devlet iktidarını sınırlandırmayan bir anayasa biçimsel anlamda bir anayasa olsa bile fonksiyonel anlamda anayasa olarak kabul edilemez.⁷⁴ Devlet iktidarını en etkin şekilde sınırlamanın yolu, kuvvetler ayrılığının kabul edilmesi suretiyle, devlet organlarının birbirlerini denetlemesi ve dengelemesinin sağlanmasından geçmektedir.⁷⁵ Amerika Birleşik Devletlerinde bu sebeple, kuvvetler ayrılığına dayanan hükümet sistemlerinden frenler ve dengeler sistemi" olarak bahsedilmektedir.⁷⁶

⁷¹ Demirci, Fatih: 1982 Anayasası'nda Demokratik Devlet İlkesi: Kavramsal ve Yapısal Bir Analiz Denemesi, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XII, Y, S. 1-2, 2008, s. 643.

⁷² Bkz., 17 Ekim 2011 tarih ve 24556 (mükerrer) sayılı Resmi Gazete.

⁷³ Koçak, Mustafa: Devlet ve Egemenlik, Seçkin Yayınevi, Ankara 2006, s. 128-132.

⁷⁴ Tunaya, Tarık Zafer: Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1975, s. 82.

⁷⁵ Soysal, Mümtaz: Anayasaya Giriş, İmge Kitabevi, Ankara 2011, s. 241.

⁷⁶ Özbudun, Türk Anayasa, s. 40.

1924 Anayasası'nda yasama ve yürütme kuvvetleri teorik açıdan TBMM'de toplandığı halde, 1961 Anayasası ile birlikte yumuşak kuvvetler ayrılığı benimsenmiştir.⁷⁷ Kuvvetler ayrılığının pratikteki anlamı, yasama ve yürütme organları arasındaki ayrılıktan ziyade, yargı organının bu iki siyasal niteliğe sahip olan organlardan ayrı ve bağımsız olmasıdır.⁷⁸ Siyasal partilerin zaman içerisinde önem ve fonksiyon kazanması ile birlikte, özellikle yasama organının güvenine dayalı sistemleri kabul eden hükümet rejimlerinde doğal olarak parlamento ve yürütme organı arasında bir özdeşlik görülmekte, kuvvetler ayrılığı ilkesinin gerçek aktörü, yargı organı olmaktadır.⁷⁹

1961 Anayasası hükümleri uyarınca, yasama yetkisi Millet Meclisi ve Senatoya ait iken yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu arasında paylaştırılmış, Cumhurbaşkanı parlamentere hükümet sistemine uygun olarak daha çok temsili nitelikte görevler verilmiş⁸⁰, yargı erkinin de tam anlamıyla bağımsız olması için çaba harcanmıştır.⁸¹ 1924 Anayasası uygulamasında anayasa yargısı bulunmaması sebebiyle, kanunların anayasaya uygunluğunun denetimi gerçek anlamda yapılamamaktaydı. 1961 Anayasası ile birlikte yargı bağımsızlığı tüm kurumları ile birlikte kabul edildiği için, kuvvetler ayrılığı da teoriden çıkararak pratiğe girmiştir.⁸²

Devlet iktidarının bölüşülmesi sadece yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki paylaşımı değil, tek bir kuvvetin çeşitli organlar arasında paylaşılmasını da ifade eder.⁸³ Örneğin parlamentere hükümet sisteminde yürütme kuvveti, devlet başkanı ile başbakan ve bakanlar kurulu arasında da paylaşılır.⁸⁴ İki meclisli sistemde de yasama fonksiyonu iki ayrı kurul arasında paylaşılmaktadır. 1961 Anayasası'nda da yasama organı, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere ikiye bölünmüştür.

1961 Anayasası'nda yürütme ve idarenin konusu içerisine giren özerk kamu kuruluşları kabul edilmiştir. Bu kuruluşlar üniversiteler ve radyo-tele-

---

⁷⁷ Bkz., Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu (5/7). Temsilciler Meclisi S. 35, s. 4.

⁷⁸ Üçışık, Hasan Fehim: Anayasa Hukuku, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019, s. 392.

⁷⁹ Murphy Uran, Peri: Teorik Çerçeve Türkiye'de Yargı Bağımsızlığı, Yetkin Yayınları, Ankara 2019, s. 15.

⁸⁰ Kaya, s. 143.

⁸¹ Demir, Fevzi: Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasaları ve Hükümet Sistemleri, Dokuz Eylül Hukuk Fakültesi Yayınları, Prof. Dr. Seyfullah Edis'e Armağan, 2000, s. 65-68.

⁸² Eren, 2018, s. 127-128.

⁸³ Tunç, Hasan: Anayasa Hukuku (Genel Esaslar), Gazi Kitabevi, Ankara 2019, s. 156.

⁸⁴ Özdemir, Hakan: 100 Soruda Hükümet Sistemleri, Seçkin Yayınevi, Ankara 2018, s. 15.

vizyon idaresidir. Anayasa'nın 120. maddesindeki düzenleme uyarınca üniversiteler, bilimsel ve idari özerkliği sahip kamu tüzel kişileridir. Üniversiteler, kendileri tarafından seçilen yetkili öğretim üyelerinden kurulu organlar eliyle yönetilip denetlenmektedir. Yine 121. maddedeki düzenleme uyarınca, radyo ve televizyon istasyonlarının idaresi özerk kamu tüzel kişiliği halinde kanunla düzenlenecektir. Görüleceği üzere bu iki kamu kuruluşuna da özerk statü, yani kendi kendilerini yönetme yetkisi verilmiştir. Bu yetki, çoğulcu demokrasi anlayışından kaynaklanmaktadır.⁸⁵ Çoğulcu demokrasi, ancak bu kurumların özerk olması halinde hayat bulacaktır. Üniversitelerin görevi bilimsel gerçeği araştırmak, radyo ve televizyon kurumunun fonksiyonu ise kamuoyunu tarafsız ve doğru bir biçimde bilgilendirmektir. Bu fonksiyonlar siyasal iktidarın yönetimine bırakıldığı takdirde, hürriyetçi ve çoğulcu demokrasi gereklerinin yerine getirilmesi zordur.

Devlet iktidarı, kurumların kendi içerisinde yani yatay bir biçimde değil, dikey şekilde diğer bir ifadeyle merkezi yönetim ile yerel yönetim birimleri arasında da bölüştürülebilir. Bu bölüşüm akla federalizm ile yerinden yönetimi getirir.⁸⁶ 1961 Anayasası ile birlikte yerinden yönetim ilkesi yönünden de yenilikler getirilmiştir.⁸⁷ 1924 Anayasası'nın 90. maddesinde sadece il, şehir, kasaba ve köylerin tüzel kişiliğe sahip oldukları belirtilirken, 1961 Anayasası'nın 116. maddesi ile yerel yönetimlerin karar organlarının halk tarafından seçilmesi anayasal bir ilke haline getirilmiştir. Ayrıca halk tarafından seçilen bu karar organlarının, merkezi yönetim tarafından yargı kararı olmadan görevden alınamayacakları kabul edilmek suretiyle, yerel yönetimlerin özerkliğine anayasal güvence tanınmıştır.⁸⁸

1982 Anayasası'na baktığımızda ise 7. maddedeki düzenleme ile 1961 Anayasası'nın 5. maddesindeki düzenlemeye paralel bir şekilde, yasama yetkisinin Türk Milleti adına TBMM'ye ait olduğu ve bu yetkinin devredilemeyeceği, Anayasa'nın 2017 değişikliğinden önceki 8. maddesinde yürütme yetkisi ve görevinin Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından Anayasa'ya ve kanunlara uygun olarak kullanılacağına hüküm altına alındığını görüyoruz. Bu

⁸⁵ Yavuz, Bülent: Çoğulcu Demokrasi Anlayışı ve İnsan Hakları, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl: 2019, Cilt: 13, Sayı: 1, ss. 283-302, s. 283.

⁸⁶ Kaboğlu, İbrahim Ömer: Anayasa Hukuku Dersleri, Legal Yayınevi, İstanbul 2005, s. 94-98.

⁸⁷ Gözler, Kemal: Mahalli İdareler Hukukuna Giriş, Ekin Yayınevi, Bursa 2018, s. 141-151.

⁸⁸ Yerel yönetimlerin özerkliği ve önemi hakkında bkz., İşbir, Begüm: Temsili Demokrasi Anlayışına Göre Yerel Yönetimlerde Özerklik, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 11, Özel Sayı, 2009, s. 1571-1599.

ifade ile 1961 Anayasası'nın 6. maddesi arasında fark bulunmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi 1961 Anayasası'nda yürütme sadece bir "görev" olarak nitelendirildiği halde, 1982 Anayasası'nda "yetki ve görev" olarak nitelendirilmiştir.

2017 Anayasa değişikliği sonrasında ise yürütme yetki ve görevinin Cumhurbaşkanı tarafından, Anayasa'ya ve kanunlara uygun olarak kullanılıp yerine getirileceği kabul edilmiştir. 2017 değişikliği ile beraber sistemimize yeni bir düzenleyici işlem olarak Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin⁸⁹ girmiş olduğu düşünüldüğünde, yürütmenin aynı zamanda bir yetki olarak nitelendirilmesinin ayrı bir önem kazandığı söylenebilir. Yürütme, sadece görev olarak nitelendirilip yetki olarak nitelendirilmeseydi, bu kararnamelerin Anayasa'nın sistematığı içindeki yerini açıklamakta güçlük çekilebilirdi.⁹⁰

1982 Anayasası'nda 2017 Anayasa değişikliği sonrasında, Cumhurbaşkanlığı makamı ile ilgili tüm anayasal sistemi etkileyen önemli değişikliklere gidilmiştir.⁹¹ Anılan değişikliklerin sistem üzerindeki etkileri bu çalışmanın boyutunu aşacağından, burada genel bilgilerin verilmesi ile yetinilecektir. 1921 Anayasası'nda 29 Ekim 1923 tarihinde yapılan değişiklik ile birlikte devlet teşkilatımıza giren Cumhurbaşkanının, TBMM tarafından kendi üyeleri arasından seçilmesi kabul edilmişti. Aynı düzenleme 1924 Anayasası'nın 31. maddesinde, 1961 Anayasası'nın da 95. maddesinde mevcuttu. 1982 Anayasası'nın ilk halinde de Cumhurbaşkanının yasama organı tarafından seçilmesi öngörülüyordu. Ancak 31.07.2007 tarih ve 5678 sayılı Kanun⁹² ile 1982 Anayasası'nın 101 ve 102. maddelerinde değişikliğe gidilerek, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi benimsendi. Anayasa'da Cumhurbaşkanı ile ilgili değişikliklere devam edildi ve 16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleştirilen referandum sonucunda, 1982 Anayasası'nda değişiklik öngören 6771 sayılı Kanunun⁹³ kabul

---

⁸⁹ Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz., Söyler, Yasin: Yeni Başkanlık Sisteminde Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Seçkin Yayınları, Ankara 2018.

⁹⁰ Özbudun, Türk Anayasa, s. 205.

⁹¹ Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde, özellikle yasama ve yürütme organları arasındaki ilişkiler bakımından anayasal sistemi etkileyen değişiklikler için bkz., Uslu, Ferhat: Türkiye'de Hükümet Sistemi Tartışmaları ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet sisteminde Yasama ve Yürütme Organları Arasındaki İlişkiler, Filiz Kitabevi, İstanbul 2022, s. 475-631.

⁹² Halkoyulamasına sunulmak üzere 16.06.2007 tarihli ve 26554 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan, 16.10.2007 tarih ve 5697 sayılı Kanunla değişik 31.05.2007 tarih ve 5678 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Hakkında Kanun, 21.10.2007 tarihinde yapılan halk oylaması sonucunda kabul edilmiş ve buna ilişkin Yüksek Seçim Kurulu Kararı 31.10.2007 tarih ve 26686 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır.

⁹³ 11 Şubat 2017 tarih ve 29976 sayılı Resmi Gazete.

edilmesi ile birlikte, Cumhurbaşkanının seçilme şartları ve usulünde yeniden değişikliğe gidildi.⁹⁴ Değişiklik uyarınca yürütme organı tek elde, yani halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanının da toplanarak Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmiştir.⁹⁵ Anılan değişiklik ile birlikte, özellikle Cumhurbaşkanına tanınan yetkiler⁹⁶ bağlamında kuvvetler ayrılığı ilkesi çerçevesinde bir değerlendirme yapıldığında, yasma organı karşısında yürütme organı olarak sadece Cumhurbaşkanının çok güçlü yetkilerle yer aldığı,⁹⁷ denge-denetleme yönünden Cumhurbaşkanının yasama organına karşı avantajlı olduğu⁹⁸ ve yürütme organının asli düzenleme yetkisinin genişlediği görülmektedir.⁹⁹

D. Yargı Organı

1924 Anayasası'nın 4. maddesindeki düzenleme ile egemenlik hakkının sadece Türk Milletinin gerçek temsilcisi olan TBMM tarafından kullanılacağı ve 5. madde ile de yasama ve yürütme fonksiyonlarının TBMM'de toplandığı belirtilmişti. Anayasası'nın 8. maddesindeki düzenleme uyarınca ise yargı yetkisi millet adına bağımsız mahkemelerce kullanılacaktır. 1924 Anayasası'nın dördüncü faslı "kuvvet-i kazaiye"ye yani yargı kuvvetine ayrılmıştır. Anayasa'nın önceki fasıl başlıklarında yasama ve yürütmeden "vazife" olarak bahsedilirken, 8. maddedeki düzenlemede yargıdan "kuvvet" olarak bahsedilmesi dikkat çekicidir. Bazı yazarlar bu düzenleme ile yargı organının Anayasa'daki konumunun yükseltilmiş olduğunu düşünmektedir.¹⁰⁰ Kimi yazarlar ise bu düzenlemenin bilinçli yapılmadığını, sadece rastlantıdan ibaret olduğu fikrindedir.¹⁰¹ 1924 Anayasası'nın 54-60 maddeleri arasında yargı organının bağımsızlığına yönelik hükümler yer almaktadır.¹⁰²

⁹⁴ 1982 Anayasası'nda Cumhurbaşkanının seçimi ile ilgili değişikliklerin safahatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Özkul, Fatih: 2017 Anayasa Değişikliği Sonrasında 1982 Anayasasında Cumhurbaşkanı ve Sorumluluğu, Yetkin Yayınevi, Ankara 2020, s. 29-54.

⁹⁵ Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin temel özellikleri hakkında bkz., Özkul, 2017 Anayasa, s. 51-54.

⁹⁶ 2017 Anayasa değişikliği sonrasında Cumhurbaşkanının yeni görev ve yetkileri hakkında bkz., Özkul, 2017 Anayasa, s. 111-147.

⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz., Gönenç, Levent / Kontacı, Ersoy: 2017 Tarihli Anayasa Değişikliği Sonrasında Yasama - Yürütüme İlişkileri", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, S. 45, Ankara 2019, s. 53-79.

⁹⁸ Türk anayasacılık tarihinde, kuvvetler ayrılığı ilkesinin gelişim ivmesini yasama ve yürütme organları açısından değerlendiren ayrıntılı bir çalışma için bkz., Özkul, Fatih: Anayasa Hukuku Açısından Osmanlı'dan Günümüze Türk Parlamento Deneyimleri, Yetkin Yayınevi, Ankara 2022.

⁹⁹ Özbudun, Türk Anayasa, 206.

¹⁰⁰ Tanör, Osmanlı-Türk, s. 254.

¹⁰¹ Gözler, Türk Anayasa, s. 66.

¹⁰² 1924 Anayasası'nda yargı organı ile ilgili düzenlemeler hakkında bkz., Özkul, Fatih: Anayasa Hukuku Kapsamında Türkiye'de Yargı Organının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı, Yetkin yayınları, Ankara 2022, s. 76-80.

1961 Anayasası'nda yargı organı ile ilgili önemli düzenlemeler yapılmış, özellikle yargı bağımsızlığını bütün gerekleriyle sağlayabilmek konusuna büyük önem verilmiştir. Bu doğrultuda mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkimlik teminatının tanınması ilk göze çarpan unsurlardır.¹⁰³ Ayrıca hâkim bağımsızlığını teminat altına almak amacıyla bir üst Kurul, yani Yüksek Hâkimler Kurulu oluşturulmuştur. Maddenin ilk şekline göre yasama organınca da Kurula üye seçilebilmekte iken, 1971 değişiklikleri ile birlikte bu esastan vazgeçilmiştir. 1961 Anayasası'nda Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay, Uyuşmazlık Mahkemesi gibi mahkemeler tek tek düzenlenmiştir. Ancak Anayasa'nın yargı alanında getirdiği en büyük ve önemli yenilik şüphesiz ki, kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemekle görevli bir AYM'nin kurulmuş olmasıdır.¹⁰⁴

1982 Anayasası'nın 9. maddesinde, 1961 Anayasası'nın 7. maddesi aynen muhafaza edilmek suretiyle yargı yetkisinin Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılacağı hüküm altına alınmıştır. 2017 Anayasa değişikliği ile birlikte anılan hükme "bağımsız" kelimesinden sonra "ve tarafsız" ibaresi eklenmiştir. 1982 Anayasası'nda mahkemelerin bağımsızlığını düzenleyen temel hüküm niteliğinde olan 138. madde, 1961 Anayasası'nın aynı konuyu düzenleyen 132. maddesi ile hemen hemen aynıdır. Anayasa'da, yargı organı ile ilgili bir üst Kurul olarak Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kuruluna yer verilmiş, 2017 değişikliği ile Kurulun isminden "Yüksek" ibaresi kaldırılmıştır.¹⁰⁵

E. Çoğulcu Demokrasiye Geçiş

Demokrasinin en bilinen ve kolay tanımı, Abraham Lincoln'un 1863 yılında Gettysburg nutkunda söylediği, "Halkın, halk tarafından, halk için yönetimi" sözleridir.¹⁰⁶ Ancak demokrasinin gelişim sürecinde bu tanım, demokrasinin vasıflandırılmasında "saydam", "yetersiz" ve "karmaşık" kaldığı için eleştirilmiştir.¹⁰⁷ Zaman içerisinde demokrasi, çok daha karmaşık ve ayrıntılı bir yapı sergileme eğilimine girmiştir.¹⁰⁸ Örneğin, demokraside "eşit olma", yani eşitlik demokrasidir fikri üzerinden yola çıkıldığında, bir ülkede yaşayan insanların

¹⁰³ 1961 Anayasası'nda yargı organı ile ilgili olarak kabul edilen yenilikler hakkında bkz., Özkul, Fahri: Anayasa Hukuku Kapsamında, Yetkin Yayınları, Ankara 2022, s. 80-95.

¹⁰⁴ Sosyal, Anayasaya, s. 241.

¹⁰⁵ 1982 Anayasası'nın yargı organı ile ilgili düzenlemeler ve bunların değerlendirilmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Özkul, Anayasa Hukuku Kapsamında, s. 95-193.

¹⁰⁶ Gözler, Kemal: Türk Anayasa Hukukuna Giriş, Ekin Yayınevi, Bursa 2002, s. 112.

¹⁰⁷ Sartori, Giovanni (Çeviren: Baykal, Deniz): Demokrasi Kuramı, Siyasi İlimler Türk Dergisi, Yayın No: 23, Ankara 1977, s. 18-19.

¹⁰⁸ Sartori, Giovanni: Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, (Çeviren: Turhan Mehmet / Karamustafaoğlu Tunçer), Sentez Yayınları, İstanbul 2014, s. 42.

eşit olması, o ülkede demokrasinin bulunduğu anlamına gelmemektedir. Vandaşlar, diktatörlüklerde de eşit olabilirler.¹⁰⁹ İdeal demokrasinin işleyişinde özgürlük, herkesin devlet yönetimine serbest bir şekilde katılımını, eşitlik ise insanların farklılıklarına rağmen, eşit bir şekilde yönetime katılmalarını gerektirmektedir.¹¹⁰ Bu doğrultuda modern demokraside özgürlük ve eşitlik kavramları, iki zorunlu unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹¹

Demokraside, çoğunluğun sınırsız bir şekilde yönetmeye hakkı olduğu kabul edildiği takdirde, çoğunluk iradesini zorla azınlığa kabul ettirmiş olacak ve demokrasi gerçek amacından, işlevinden tamamen farklı bir yola girecektir.¹¹² Demokrasinin gerçek işleyişinde çoğunluk ve azınlığın yer değiştirmesinin de mümkün olması gereklidir.¹¹³ Çoğunluğa sınırsız bir iktidar ve bunu kullanma gücü verilmesi durumunda, çoğunluk her zaman iktidarda kalmak amacıyla muhalefeti engelleyebilir, rahatsız edebilir, kendisine tanınan egemenlik yetkilerini kötüye kullanabilir.¹¹⁴ Hatta daha ileri bir boyuta adım atmak suretiyle çoğunluk, demokrasiyi askıya bile alabilir. Bu durumda çoğunluğun sınırlandırılması, demokrasinin işlemesi için bir diğer zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁵ İdeal demokrasi, çoğunluğun yönetme hakları ile yönetilenlerin hak ve hürriyetlerinin dengelenmesini gerektirmektedir. Sartori bu hususu, “çoğunluğun sınırlı egemenliği” olarak adlandırmaktadır.¹¹⁶

Çoğunluğun devlet yönetimindeki kararlarının mutlak olması durumunda, azınlık haklarının kısıtlanabileceği kaygısı çoğulcu demokrasiyi ortaya çıkarmıştır.¹¹⁷ Burada üzerinde durmamız gereken husus “çoğulculuk” ibaresinin ne anlama geldiği olmalıdır. Çoğulculuk, sadece egemenliğin birden fazla devlet organı arasında paylaşılması anlamında yorumlanmamalıdır.¹¹⁸ Çoğulcu de-

¹⁰⁹ Sartori, *Demokrasi Teorisine*, s. 391-392.

¹¹⁰ Sartori, *Demokrasi Teorisine*, s. 145.

¹¹¹ Sartori, *Demokrasi Teorisine*, s. 391-392.

¹¹² Sartori, *Demokrasi Teorisine*, s. 145.

¹¹³ Sartori, *Demokrasi Teorisine*, s. 145.

¹¹⁴ Sartori, bu durumu “çoğunluğun zorbalığı” olarak ifade etmektedir. Bkz., Sartori, *Demokrasi Teorisine*, s. 145.

¹¹⁵ Sartori, *Demokrasi Teorisine*, s. 26.

¹¹⁶ Sartori, *Demokrasi Teorisine*, s. 34.

¹¹⁷ Kapani, Münci: *Kamu Hürriyetleri*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Yayın No: 392, Sevinç Matbaası, Ankara 1976, s. 163-167; Turhan, Mehmet: *Anayasamız ve Demokratik Toplum Düzeninin Gereklere*, Anayasa Yargısı, C, 8, s. 9, 1991; Güleler, Serdar: *Karşılaştırmalı Bir Perspektiften Anayasalar ve Temsil Ettikleri Değerler*, *Liberal Düşünce*, Yıl: 16, Sayı: 61-62, 2011, s. 62-65.

¹¹⁸ Yavuz, Bülent: *Çoğulcu Demokrasi Anlayışı ve İnsan Hakları* Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XIII, Sa. 1-2, 2009, s. 289-295.

mokrası, çoğunluğun mutlak hâkimiyetini reddeden, azınlıktakilerin siyasal ve kültürel haklarının kabul edilmesi gerektiğini ve azınlığın da bir gün çoğunluk olabileme hakkının verilmesini savunan ve bunu hayata geçirmek için gerekli tedbirleri alan bir demokrasi anlayışıdır.¹¹⁹ Azınlıkta veya muhalefette olanların korunması, düşüncelerin serbestçe hiçbir baskıyla karşılaşmadan söylenebilmesi gerçek bir çoğulcu demokrasi için şarttır.¹²⁰ AYM de, “Demokratik devlet, egemenliğin bir kişi, zümre veya sınıfça belli sınıflar yararına kullanılmadığı, genel ve serbest seçimlerin iktidara gelmede ve iktidardan ayrılmada tek yol olarak kabul edildiği ve iktidarın tüm Ulus yararına kullanıldığı bir yönetim biçimidir.” şeklinde bir tanım yaparak, aynı düşünceye vurgu yapmıştır.¹²¹

1924 Anayasası'nda egemenliği tek başına yasama organı temsile yetkili olduğu halde, 1961 Anayasası ile bu anlayış terk edilmiştir.¹²² Anayasa'da egemenliğin kayıtsız ve şartsız olarak Türk Milletine ait olduğu vurgulanmakla birlikte, 4. maddedeki hükümle egemenliğin “Anayasa'nın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullanılacağı” belirtilmiş, bu doğrultuda egemenliğin kullanılmasına TBMM dışındaki diğer devlet organları da dâhil edilmiştir.¹²³ Diğer devlet organları egemenliği Anayasa'da öngörülen kurallar çerçevesinde, yani sınırlı bir biçimde kullanabilecektir. 1961 Anayasası'nda yasama ve yürütme organları bir yetki olarak tanımlandığı halde, Anayasa'nın 6. maddesinde yürütme organının bir görev olarak tanımlanmış olması bu başlık altında önem kazanmaktadır. Kanaatimizce burada bir devlet kuvveti olarak tanınan yürütme organının, “yetki” ibaresi ile kontrol alanı daraltılmaktadır. Kaldı ki 1961 Anayasası'nda, toplumsal çoğunluğu ve bu çoğunluğun temsilcisi olan hükümetlere güvensizlik duyulduğu, bu suretle Anayasa'da seçilmiş hükümetlerin yetkilerini kısıtlayacak, frenleyecek olan Cumhuriyet Senatosu (md.70), AYM (md.145-152), MGK (md.111), gibi yeni organlara yer verildiği iddia edilmiştir.¹²⁴ Zaten 1961 Anayasası da, getirmiş olduğu bu kurumlar sebebiyle vesayetçi bir anlayışı kabul ettiğinden bahisle eleştirilmektedir.¹²⁵ 1961 Anayasası'nın çoğulcu bir demokrasi öngörüp öngörmediği, öngörmüş olsa bile bu felsefenin pratikte hayata geçip geçmediği

¹¹⁹ Uslu, Ferhat: Anayasa Hukukunun 99 Konusu, Adalet Yayınevi, Ankara 2019, s. 89-91; Gözübüyük, Şeref: Anayasa Hukuku Anayasa Metni Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Turhan Kitabevi, Ankara, 1999, s. 27; Yavuz, s. 292-293.

¹²⁰ Sartori, Demokrasi, s. 34.

¹²¹ İlgili AYM kararı için bkz., Sayı: 17214, s. 41, Karar No: 1980/5, Resmi Gazete 8 Ocak 1981.

¹²² Memiş, Emin: Türkiye'de Anayasa Gelişimleri Eğrisi, Filiz Kitabevi, İstanbul 2005, s. 105.

¹²³ Dal, Kemal: Türk Esas Teşkilat Hukuku, Bilim Yayınları, Ankara 1986, s. 59.

¹²⁴ Erdoğan, Mustafa: Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yayınları, Ankara 2003, s. 90-92.

¹²⁵ Özbudun, Türk Anayasa, s. 45.

konusu ancak bu kurumların yetkilerinin, görevlerinin ve uygulamada vesayet işlevi yerine getirip getirmediklerinin değerlendirilmesinden sonra açıklığa kavuşacaktır. Bu hususlara ileride değineceğiz.

1982 Anayasası'nın 6. maddesindeki düzenleme ile egemenliğin kayıtsız ve şartsız millete ait olduğu, Türk Milleti'nin egemenliğini, Anayasa'nın koyduğu esaslara göre yetkili organları eliyle kullanacağı, egemenliğin kullanılmasının hiçbir surette hiçbir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılmayacağı, hiçbir kimse veya organın kaynağını Anayasa'dan almayan bir Devlet yetkisi kullanamayacağı kabul edilmiştir. Devam eden 7. maddede ise yasama yetkisinin Türk Milleti adına TBMM'ye ait olduğu ve bu yetkinin devredilemeyeceği hüküm altına alınmıştır. 1982 Anayasası'nın 8. maddesindeki düzenleme ile yürütme yetkisi ve görevinin Cumhurbaşkanı tarafından, Anayasa'ya ve kanunlara uygun olarak kullanılıp yerine getirileceği belirtilmiştir. Hatırlanacağı üzere 2017 Anayasa değişikliği öncesinde bu yetki, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurul tarafından yerine getiriliyordu.

1982 Anayasası'nın egemenliğin kullanılma biçimine bakıldığında, temel anlamda temsili demokrasi anlayışının benimsenmiş olduğu görülmekle birlikte, yarı doğrudan demokrasi uygulamasını da içerdiği anlaşılmaktadır. Anayasa'nın 80. maddesinde düzenleme altına alınan, milletvekillerinin seçildikleri bölgeyi veya kendilerini seçenlerin değil, bütün milletin temsilcisi oldukları yönündeki hüküm ile birlikte temsili demokrasi sisteminin benimsendiği görülmektedir. 1982 Anayasası'nda, saf temsili demokrasi sisteminden sapılarak, yarı doğrudan demokrasi uygulamalarından olan halkoylamasına da yer verilmiştir.¹²⁶ Anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkesi kapsamında AYM, 1982 Anayasası'nda da düzenleme altına alınmıştır. Yasama organı tarafından çıkarılan kanunların anayasaya uygunluk denetiminden geçirilmesi, çoğulcuğun en önemli örneklerinden birisi olarak gösterilmektedir.¹²⁷

F. Çoğulcu Toplum Yapısı

Devlet iktidarının sadece yasal düzenlemeler ile sınırlanabileceğini ve bu hususun yeterli olacağını düşünmek, hürriyetçi demokratik düşünce açısından iyimser bir beklentiden ileriye gidemeyecek bir husustur. Bu yasal düzenlemelerin yanında, sivil toplumun da siyasi organların kararları üzerinde etki

¹²⁶ Özbudun, Türk Anayasa, s. 61-62.

¹²⁷ Hakyemez, Yusuf Şevki: Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi, Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi, <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-2003-52-04/AUHF-2003-52-04-Hakyemez.pdf>.

edebilmesi gereklidir.¹²⁸ Sivil toplumun kendi bünyesinden çıkan insan topluluklarının, meslek kuruluşlarının, derneklerin kendi alanlarında alınan siyasal kararlar üzerinde etki sahibi olabilmeleri, çoğulcu toplum yapısı yönünden iktidarın sınırlanması anlamında önem arz etmektedir.¹²⁹ Anayasalar ile çoğulcu toplum yapısının oluşturulamayacağı sosyolojik bir gerçek olsa da, anayasalar ile bu yapının gelişimi kolaylaştırılabilir veya engellenebilir.¹³⁰

Bu hususta anayasalarda ilk göze çarpan hükümler siyasi partiler ile ilgili olanlardır. Siyasal partiler devlet örgütlenmesi içerisinde yer almasalar da, bir kamu tüzel kişiliği taşımasalar da, sivil toplum ile devlet arasında bir köprü vazifesi görürler.¹³¹ Siyasi partilerin en temel görevi, halkı ilgilendiren siyasal kararları alma sürecinde gösterdikleri fonksiyondur.¹³² 1961 Anayasası'nda bu doğrultuda çoğulcu toplum yapısını geliştirebilmek amacıyla, gönüllü ve özerk kuruluşların oluşumuna öncelik verilmiştir.¹³³ 1924 Anayasası'nda siyasal partiler ile ilgili hiçbir hüküm bulunmaz iken, 1961 Anayasası'nın 56. maddesinin 3. fıkrasındaki düzenleme ile siyasal partiler, ister iktidarda ister muhalefette olsunlar, siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları olarak kabul edilmişlerdir.

1961 Anayasası'nın çoğulcu toplum yapısı oluşturma çabası siyasi partilere ilişkin hükümler ile sınırlı kalmamaktadır. Anayasa'nın 46, 47. maddelerindeki hükümler ile işçilere ve kamu görevlilerine sendika kurma hakkı tanınmış, sözleşme ve grev hakkı verilmiş, 29. maddedeki düzenleme ile de herkesin önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Yine 122. maddede yer alan, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının organlarının kendileri tarafından ve kendi üyeleri arasından seçilmesi ve idarenin bu seçilmiş organları yargı kararı olmadan görevinden uzaklaştıramaması, çoğulcu toplum yapısının geliştirilmesi için elverişli ortam sağlamaktadır.¹³⁴

1982 Anayasası'na baktığımızda ise öncelikle, Anayasa'nın yapılış felsefesi itibarıyla 1961 Anayasası'ndan ayrıldığını görmekteyiz. 1982 Anayasası'nda

¹²⁸ Mumcuoğlu, Maksut: Sendikacılık Siyasal İktidar İlişkileri, Doruk Yayınları, Ankara 1979, s. 5.

¹²⁹ Aybay, Rona: Genel Kamu Hukuku (18-20. Yüzyıllarda Devlet, Kuramlar ve Uygulamalar): Der Yayınları, İstanbul 2020, s. 83; Erdoğan, Mustafa: Demokratik Toplumda İfade Özgürlüğü -Özgürlükçü Bir Perspektif, Liberal Düşünce, Y, 6, 2001, s. 24.

¹³⁰ Göze, Ayferi: Baskıya Karşı Direnme Hakkının Kabul Edildiği Pozitif Hukuk Metinleri ve Anayasalar, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Sayı: 36 (1/4), 1970, s. 42.

¹³¹ Özbudun, Ergun: Siyasal Partiler, Sevinç Matbaası, Ankara 1979, s. 91-108.

¹³² Uslu, Anayasa Hukukunun, s. 77.

¹³³ Ayrıntılı bilgi için bkz., Ayiter, Kudret: Anayasanın Özerk Kuruluşları, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/632060>; Memiş, s. 105.

¹³⁴ Memiş, s. 98.

“otorite-hürriyet” dengesi, hürriyet aleyhine bozulmuş ve öncelik, özellikle yürütme organı bağlamında devlet otoritesinin güçlendirilmesine verilmişti.¹³⁵ 1982 Anayasası’nın “orijinal” halinde, 1961 Anayasası’na göre daha az katılımcı bir model benimsenmiş, toplumun belirli bir ölçüde siyasetten uzaklaşması amaçlanmış ve bu doğrultuda hükümler getirilmişti.¹³⁶ Aslında bu husus, Anayasa’nın başlangıç kısmında demokrasinin niteliği kısmından da anlaşılmaktadır. 1982 Anayasası’nın başlangıç kısmında “*Millet iradesinin mutlak üstünlüğü, egemenliğin kayıtsız şartsız Türk Milletine ait olduğu ve bunu millet adına kullanmaya yetkili kılınan hiçbir kişi ve kuruluşun, bu Anayasada gösterilen hürriyetçi demokrasi ve bunun icaplarıyla belirlenmiş hukuk düzeni dışına çıkamayacağı*” düzenlemesi yer almaktadır. Görüleceği üzere anılan düzenlemede, bürokratik kurumların sivil toplum kuruluşları üzerinde üstünlüğüne ağırlık verilmektedir.¹³⁷

1982 Anayasası’nın siyasi partiler ile ilgili 68. maddesindeki düzenlemeye bakıldığında “*Siyasî partiler, demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır*” hükmü kabul edildikten sonra, siyasî partilerin tüzük ve programları ile eylemlerinin, demokratik cumhuriyet ilkesine aykırı olamayacağına kabul edildiği anlaşılmaktadır. 69. maddede de siyasî partilerin uyacakları esaslar başlığında ise siyasî partilerin faaliyetlerinin, parti içi düzenlemelerinin ve çalışmalarının demokrasi ilkelerine uygun olması gerektiğine vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır. İleride açıklanacağı üzere, Anayasa’nın geçirdiği değişiklikten önceki 69. maddesine bakıldığında, ifade özgürlüğünün bireyi aşarak topluma aktarılmasına hizmet eden siyasal parti faaliyetlerine, 1961 Anayasası’na oranla daha geniş bir sınırlama alanı getirildiği görülmektedir.¹³⁸ 1982 Anayasası’nın sendikalara ilişkin 51. maddesindeki düzenlemeye bakıldığında, hem çalışanlar hem işverenler açısından, önceden izin alınmasına gerek olmaksızın sendika ve üst kuruluşlar kurma, serbestçe üye olma ve çekilme hakkının düzenlendiği anlaşılmaktadır. Sendika kurma hakkı ancak milli güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlak ile başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması sebepleriyle ve kanunla sınırlanabilecektir. Son fıkrada uyarınca sendika ve üst kuruluşlarının tüzükleri, yönetim ve işleyişleri, cumhuriyetin temel niteliklerine ve demokrasi esaslarına aykırı olamayacaktır.

¹³⁵ Özbudun, Türk Anayasa..., s. 63-64.

¹³⁶ Özbudun, Türk Anayasa..., s. 66-68.

¹³⁷ Arslan Zühtü, İki Anayasa İki Tarz-ı Demokrasi: Avrupa Anayasası ve Türk Anayasası Üzerine Notlar, http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg22/zuhtu.pdf.

¹³⁸ Ercan, M. Sercan: Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Siyasal Parti Yasakları, İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S. 3(1), 2016, s. 51-65; Aksoy, Kazım: Siyasal Parti Yasakları, <https://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimler/64.pdf>.

1982 Anayasası'nda zaman içerisinde, temel hak ve özgürlükler konusunda olduğu gibi çoğulcu toplum yapısının oluşturulması yönünde de olumlu değişikliklere gidildiği, bu alanda önemli adımlar atıldığı görülmektedir. Siyasi partiler ile ilgili 69. maddede 1995 yılında yapılan değişiklikle¹³⁹ birlikte, siyasi partilerin parti içi düzenlemeleri ve çalışmalarının yanı sıra, faaliyetlerinin de demokrasi ilkelerine uygun olacağı kabul edilmiş, dernek sendika, vakıf, kooperatif ve mesleki kuruluşlarla ilişki kurma ve işbirliği yapma yasağına son verilmiştir. Siyasi partilerin kapatılması hakkında yeni bir düzenlemeye gidilerek parti kapatma zorlaştırılmıştır. Kapatılan siyasi partilerin kurucuları, her kademedeki yöneticileri hakkındaki yasaklar yumuşatılmıştır.¹⁴⁰ 2010 yılında Anayasa'da 5982 sayılı Yasa¹⁴¹ ile yapılan değişiklik ile beraber, kamu görevlilerinin sendikal hakları güçlendirilmiş, siyasal amaçlı grev, dayanışma ve genel grev yasakları kaldırılarak çoğulcu toplum yapısının temini yönünde önemli adımlar atılmıştır.¹⁴²

1995 ve 2001 Anayasa değişiklikleri¹⁴³ ile Anayasa'nın siyasi katılımı önleyici yapısına da kısıtlama getirilmiştir. Örneğin, katılma hakkı olarak "toplantı hak ve hürriyetleri" adı altında Anayasa'nın 33. ve 34. maddelerindeki düzenlemelere bakıldığında, 2001 yılında yapılan değişiklik ile birlikte, 34. maddenin değişiklikten önceki halinde yer alan derneklerin, vakıfların, sendikaların ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, kendi konu ve amaçları dışında toplantı ve gösteri yürüyüşü yapamayacağına ilişkin yasağın kaldırılmış ve bu sayede sivil toplum kuruluşlarının, çoğulcu ve katılımcı demokrasinin gereği olan toplantı ve gösteri düzenlemesine ilişkin engellere son verilmiş olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁴ 54. maddedeki "Siyasi amaçlı grev, lokavt, dayanışma grevi gibi eylemlerin yapılamayacağı", 34. maddedeki "dernek, vakıf ve sendikaların amaçları dışında faaliyet bulunamayacağı" hükümleri yine 2001 ve 2010 yılında yapılan değişikliklerle kaldırılarak, Anayasa'nın daha az katılma isteyen, otorite özgürlükler dengesi içerisinde tercihini otoriteden yana kulla-

---

¹³⁹ Bkz., 26 Temmuz 1995 ve 22355 sayılı Resmi Gazete.

¹⁴⁰ 1982 Anayasası'nın siyasi partiler ile ilgili düzenlemelerinde yapılan değişikliklere ilişkin bkz., Karakoç, Rifat: 1982 Anayasası'nın Siyasi Partilere İlişkin Düzenlemeleri Üzerine Bir Değerlendirme, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, 2013, s. 62-64.

¹⁴¹ Bkz., 13 Mayıs 2010 tarih ve 27580 sayılı Resmi Gazete.

¹⁴² Aydın, Mesut; 1982 Anayasasında Sendika Kurma Hakkı ve Sınırlanması, İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, 2016, s. 77.

¹⁴³ 2001 değişiklikleri için bkz., 17 Ekim 2001 tarih ve 24556 sayılı Resmi Gazete.

¹⁴⁴ Aydın, Nizamettin: 3 Ekim 2001 Tarihli Anayasa Değişikliklerinin Temel Hak ve Hürriyetler Üzerine Etkileri, Ekin Yayinevi, Bursa 2008, s. 135.

nan yapısı yumuşatılmıştır.¹⁴⁵ Tüm bunlar, 1982 Anayasası'nın ilk halinde kabul edilen ve çoğulcu toplum yapısının oluşumunu sınırlayan hükümlerin kaldırılması niteliğinde oldukları için çok olumlu gelişmeler olarak görülmelidir.

IV. 1961 ANAYASASI'NIN UYGULANMASI VE SONA ERİŞİ

A. 1961 Anayasası'nın Uygulanması

1961 Anayasası halk oylaması ile birlikte yürürlüğe girmiştir. 9 Temmuz 1961'de yapılan halkoylaması sonucunda Anayasa'ya karşı güçlü bir muhalefetin olduğu da anlaşılmıştır. Anayasa, geçerli oyların yaklaşık %62'sini almak suretiyle kabul edilmiştir.¹⁴⁶ Halkoylamasının yapıldığı tarihte MBK yönetiminin görevde olduğu ve iktidardan uzaklaştırılmış olan DP yönetiminin örgütlenmemiş olduğu¹⁴⁷ dikkate alındığında, Anayasa'ya hayır oyu kullanan yaklaşık %38'lik çoğunluğun güçlü bir muhalefet oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu oran bize, iktidardan uzaklaştırılan DP seçmeninin yeni anayasayı benimsemiş olduğunu göstermektedir. 1961 Anayasası için belki de en büyük şansızlık, yapılan halkoylamasında önemli oranda bir seçmen kitlesinden olumsuz oy almış olmasıdır. Bu doğrultuda da 1961 Anayasası'nın, toplumun önemli bir bölümünün uzlaşması sonucunda yürürlüğe girmemiş olduğu söylenebilir. Anayasa'nın yapılması sürecinde CHP ile Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin (CKMP) ağırlıklı olarak görev almış olmaları, bu durumun aksine DP'nin anayasa yapım sürecinden dışlanmış olması da halkoylaması sonucunu etkilemiştir.¹⁴⁸

1950'li yıllarda siyasete hâkim olan parti DP iken, 1960'lı yıllarda bu liderliği anılan partinin siyasi mirasçısı olan Adalet Partisi (AP) almıştır.¹⁴⁹ AP'nin liderleri bu durumu gayet istekli ve usta bir şekilde kullanarak yaptıkları mitinglerde, verdikleri demeçlerde, 1961 Anayasası ile ülkenin yönetilemeyeceğini ifade ederek yeni bir anayasa talebinde bulunmuşlardır.¹⁵⁰ Bu bağlamda AP yetkililerin ve seçmeninin, 1961 Anayasası ile gönül bağı kurmamaları normal karşılanmalıdır.

¹⁴⁵ Kayaçağlayan, Metin: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Türk Anayasa Mahkemesi Kararlarında "Demokrasi" Kavramı, Zabunoğlu Armağanı, Ankara Üniversitesi Yayınları No: 316, 2011, s. 443.

¹⁴⁶ Toy / Elmacı, 150.

¹⁴⁷ Toplu, Abdülhadi: Anayasada Milliyetçilik Mücadelesi 27 Mayıs ve Kurucu Meclis'in Perde Arkası, Töre-Devlet Yayınları, Ankara 1976, s. 73.

¹⁴⁸ Gözler, Türk Anayasa, s. 89.

¹⁴⁹ Özbudun, Türk Anayasa... s. 46.

¹⁵⁰ Özbudun, Türk Anayasa... s. 46.

1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu özgürlükçü ve liberal yaklaşım, sendikal faaliyetlerin güçlenmesine, solu temsil eden fikir akımlarının toplumda yaygınlaşmasına yol açmıştır.¹⁵¹ Sendikal hareketlerin bu şekilde ivme kazanması ile birlikte toplumda başlayan gerginlik, 1960'lı yılların sonlarına doğru gelindiğinde siyasal şiddete ve terör olaylarına dönüşmüştür.¹⁵² Bu dönemde kurulan hükümetler karar alamamakta, yasama organı kanun çıkaramamaktadır.¹⁵³ Yaşanan zaman diliminde hükümetler zayıf temelli koalisyon ortaklıklarından oluşmuş, yasama organında kendilerini destekleyen istikrarlı bir çoğunluğa sahip olamamıştır.¹⁵⁴ Ayrıca küçük partiler, temsil ettikleri kitle ile orantılandığında, hükümetlerin kurulması ve düşürülmesi bağlamında fazlasıyla güç sahibi olmuşlardır.¹⁵⁵ Bu sonucun nedeni, 1961 Anayasası döneminde nispi (orantılı) temsilin D'hondt usulüne göre milletvekilleri seçimlerinin gerçekleştirilmiş olması ve 1965 yılında bir defaya mahsus olmak üzere artan oyların dağıtımında ulusal artık (milli bakiye) usulünün uygulanmasıdır. Benimsenen bu seçim usulü, yasama organında çok partiden oluşan bir yapının oluşmasına yol açmıştır.¹⁵⁶ Parlamenter hükümet sistemini benimseyen 1961 Anayasası'nın, fonksiyonsuz hükümete yol açtığına yönelik iddialarda bu hususların da göz önüne alınmasında fayda vardır.¹⁵⁷ Devam eden süreçte Anayasa'ya yapılan suçlamalar artmış ve TSK'nın 12 Mart 1971 Muhtırası ile birlikte Demirel Hükümeti istifaya zorlanarak bir "partilerüstü" geçiş süreci kabul edilerek anayasa değişikliği gündeme gelmiştir.¹⁵⁸

B. 1971-1973 Ara Rejimi

1961 Anayasası'nda 1971-1973 ara rejim döneminde iki kez önemli değişiklik yapılmıştır. 22 Eylül 1971 tarihinde 1488 sayılı Kanunla¹⁵⁹ yapılan değişiklik ile birlikte Anayasa'nın 35. maddesi değiştirilmiş ve 9 geçici hüküm eklenmiştir. İkinci değişiklik ise 20 Mart 1973 tarihinde 1699 sayılı Kanunla¹⁶⁰ yapılan değişikliklerdir. Yapılan değişiklikler şu şekilde özetlemek mümkündür:

---

¹⁵¹ Aldıkaçtı, Orhan: Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, İstanbul 1982, s. 160-168.

¹⁵² Toy / Elmacı, s. 137-149.

¹⁵³ Gözler, Türk Anayasa, s. 91.

¹⁵⁴ Memiş, s. 106.

¹⁵⁵ Yavuz, K. Haluk: Türkiye'de Sistem Arayışları ve Yürütmenin Güçlendirilmesi, Seçkin Yayınevi, Ankara 2000, s. 431-434.

¹⁵⁶ Keskinsoy, Ömer: Anayasa ve Türk Anayasa Hukuku, Monopol Yayınları, Ankara 2018, s. 95.

¹⁵⁷ Memiş, s. 106.

¹⁵⁸ Özbudun, s. 47.

¹⁵⁹ Bkz., 22 Eylül 1971 ve 13964 sayılı Resmi Gazete.

¹⁶⁰ Bkz., 20 Mart 1973 ve 14482 sayılı Resmi Gazete.

- Bakanlar Kuruluna kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verilmek suretiyle yürütme organı güçlendirilmiştir (m.64).
- Bakanlar Kurulu vergi, resim, harç ve muafiyet istisnaları ile nisbet ve hadlerine ilişkin hükümlerde değişiklik yapmaya yetkili kılınmıştır (m.61).
- Üniversitelerin özerkliği zayıflatılmıştır (m.120).
- TRT'nin özerkliği kaldırılmıştır (m.121).
- Bütün temel hak ve hürriyetler için geçerli genel bir sınırlama maddesi getirilmiştir (m.11).
- Bazı hak ve özgürlüklere ilişkin anayasal ve yasal sınırlamaların sebepleri artırılmış, devlet memurlarının sendika kurma hakkı ortadan kaldırılmıştır (m.119).
- "Tabii" yargı yolu yerine "kanunî" yargı yolu ilkesi kabul edilmiştir (m.32).
- AYM'ye iptal davası açabilecekler arasında "Türkiye Büyük Millet Meclisinde temsilcisi bulunan siyasi partiler" terimi, "Türkiye Büyük Millet Meclisinde grubu bulunan siyasi partiler" şeklinde değiştirilmiş ve bu doğrultuda küçük partilerin dava açma hakkı ortadan kaldırılmıştır (m.149).
- AYM'nin, anayasa değişikliklerini sadece şekil yönünden denetleyebileceği esası kabul edilmiştir (m.147).
- Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin kurulması suretiyle, asker kişilerle ilgili idari eylem ve işlemlerin denetimi Danıştay'ın görev alanından çıkarılmıştır (m.140).
- Üyeleri Bakanlar Kurulu tarafından aday gösterilen Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuştur (m.136).

1961 Anayasası'nın kurduğu hükümet sistemi içinde tıkanıklıkların meydana geldiği Anayasa hükümlerinin bu sorunları çözmede yetersiz kaldığı, rejim bunalımının doğduğu, siyasal sistemde önemli tıkanıklıkların yaşandığı bir gerçektir.¹⁶¹ Siyasal tıkanıklıkların en bilinen örneği, 1980 senesinde TBMM'nin Cumhurbaşkanı'na 6 ay süre ile seçememiş olmasıdır.¹⁶² Ancak daha önce de-ğindiğimiz üzere, kanaatimizce devlet otoritesinin zayıflamasının nedenleri hukuki olmaktan ziyade siyasaldır. Parlamenter rejimde, bir hükümet istikrarlı

¹⁶¹ Özbudun, s. 24.

¹⁶² Toy / Elmacı, s. 265.

ve disiplinli bir meclis çoğunluğu tarafından desteklenmediği takdirde, anayasa yürütme organına ne kadar geniş yetkiler vermiş olursa olsun, söz konusu yetkilerin kullanılması büyük zorluklar gerektirecektir.¹⁶³ Bu doğrultuda parlamenter sistemde devlet otoritesi değerlendirilirken sadece yürütme organı değil, yasama organı da ve yürütme organı ile birlikte ele alınmalıdır.

C. 1961 Anayasası'nın Yürürlükten Kaldırışı

1971 ve 1971 değişiklikleri ile 1961 Anayasası'nda önemli yenilikler getirilmiş olmasına rağmen, özellikle 1975 yılından sonra siyasal şiddet ve terör olayları artarak devam etmiştir.¹⁶⁴ Toplumda baş gösteren bu bölünmüşlük yasa ve yürütme organlarına da yansımış, hükümetler ve parlamento karar alamaz, politika üretemez hale gelmiş, bu durum da beraberinde yeni anayasa arayışlarını gündeme getirmiş, mevcut durumdan 1961 Anayasası sorumlu tutulmuştur. 1961 Anayasası'nın yaşanan krizden sorumlu tutulma nedeni, yürütme organını ve devlet otoritesini zayıf bıraktığı yönündeki düşünceye dayanmaktadır.¹⁶⁵

İlerleyen süreçte siyasal şiddet ve terör olaylarına hükümetlerin müdahaleleri yetersiz kalmıştır.¹⁶⁶ Görülen bu krizin sorumlusu olarak da yine, 1961 Anayasası'nın yürütme organını zayıf bırakması gösterilmiştir.¹⁶⁷ 1961 Anayasası'na getirilen eleştiriler ivme kazanmaya devam etmiş ve kamuoyunda, yeni bir anayasa yapılması gerektiğine yönelik beklentiler doğmuş, hatta bu konuda seminerler düzenlenmiştir.¹⁶⁸ Yeni bir anayasa arayışının temel nedeni, 1961 Anayasası'nın kurduğu hükümet mekanizması içinde ortaya çıkan tıkanıklıklar ve Anayasa hükümlerinin bunları gidermede yetersiz kaldığı

---

¹⁶³ Özbudun, s. 48.

¹⁶⁴ Atar, Türk Anayasa, s. 29.

¹⁶⁵ Özbudun, s. 47-48.

¹⁶⁶ Toy / Elmacı, s. 259-260.

¹⁶⁷ Dal, Türk Esas, s. 97.

¹⁶⁸ Bu seminerlerden ilki Tercüman Gazetesi tarafından 19 Nisan 1980 tarihinde düzenlenen "Siyasi Rejimin İşler Hale Getirilmesi, Anayasa ve Seçim Sistemimiz" isimli olanıdır. Anılan seminerde tebliğ sunarak tartışmaya katılan bazı düşünürler şu isimlerden oluşmaktadır: Orhan Aldıkaçtı, Yaşar Karayalçın, Turan Feyzioğlu, Aydın Yalçın, Feridun Ergin, Mukbil Özyörük, Fethi Çelikbaş, İsmet Giritli, Cihat Baban. Seminerin özeti için bkz., Anayasa ve Seçim Sistemi Semineri (Tarabya 19 Nisan 1980), Tercüman Gazetesi, 23-27 Nisan 1980. Akılda kalan ikinci seminer, İstanbul Barosu ve İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi tarafından düzenlenen 10 Mayıs 1980 tarihli "Demokratik Anayasal Düzenin İşlerliği: Anayasal Hak ve Özgürlüklerin Yaşama Geçirilmesi" isimli seminerdir. Seminerde Tarık Zafer Tunaya, Orhan Apaydın, Lütfi Duran, Bahri Savcı, Murat Sarıca, Suphi Karaman, Aslan Başer Kafaoğlu, Uğur Mumcu, Server Tanilli, Edip Çelik ve Aydın Aybay tebliğ sunmuştur. Bkz., "Demokratik Anayasal Düzenin İşlerliği: Anayasal Hak ve Özgürlüklerin Yaşama Geçirilmesi", İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul 1980.

yönündeki yaygın kanaattir.¹⁶⁹Anayasa hükümleri kriz çözmede yetersiz kaldığında, ortaya çıkan rejim bunalımından yine 1961 Anayasası sorumlu tutulmuştur. Ancak tüm bu yeni anayasa arayışları sonuçsuz kalmış, 12 Eylül 1980 tarihinde TSK'nın yönetime el koymasıyla birlikte bir dönem sona ermiştir.

V. 1961 ANAYASASI VESAYETÇİ BİR ANAYASA OLARAK KABUL EDİLEBİLİR Mİ?

İlk olarak “vesayetçilik” kavramı ile neyi ifade etmeye çalıştığımızı açıklayalım. Vesayetçilik en genel anlamda, devlet yönetiminin anayasada öngörülen organlara ait olması gerekirken, bunların üzerinde başka bir iradenin devlet yönetimini elinde tutması olarak tanımlanabilir.¹⁷⁰ Örneğin genelde hâkimler veya askerler, yani atanmışlar seçilmişler üzerinde bu vesayeti kurarlar. Konu 1961 Anayasası ile ilgili olduğunda, “vesayetçilik” kavramı ile ifade edilmek istenilenin, çoğunluk iktidarını bürokratik denetim mekanizmalarıyla baskı altına almayı ve sınırlamayı benimseyen bir devlet anlayışı olduğu ortaya çıkmaktadır. 1961 Anayasası askeri bir darbe sonrasında hazırlanarak yürürlüğe girdiği için, muhteviyatında bazı vesayetçi izler taşıdığı ileri sürmek olağandışı bir tutum olarak görülemez. Ancak konuyu bütün olarak değerlendirmek bizi daha kapsamlı bir sonuca götürecektir. Anayasa’da bu doğrultuda vesayetçi unsurlar açısından bir inceleme yapılarak, şu hususların değerlendirilmesi gerekmektedir.

A. Cumhuriyet Senatosu

1961 Anayasası’nda parlamento, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere çift meclisten oluşmaktadır. Millet Meclisinde genel oyla seçilmiş olan 450 milletvekili bulunurken, Cumhuriyet Senatosuna üyeler üç farklı yolla gelmektedir. Öncelikle Cumhuriyet Senatosu üyelerinin tümünün seçilmiş üyelerden oluşmadığına dikkat çekmek gerekir. Birinci grup üyeler 150 kişiden oluşmakta ve halk tarafından seçilmektedir. İkinci grup üyeler ise 15 kişiden oluşup Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Halk tarafından seçilen ve Cumhurbaşkanı tarafından atanan üyelerin görev süresi 6 yıldır. Cumhuriyet Senatosundaki 3. grup ise, MBK üyeleri ve eski Cumhurbaşkanı olup ömür boyu görev yapmaktadırlar. Askeri darbeyi gerçekleştiren MBK’nın 13 Aralık 1960 tarihindeki üyelerinden oluşan 23 kişi de, yaş kaydı gözetilmeksizin, ömür boyu Cumhuriyet Senatosunun doğal üyesi durumundadır. Anayasa’nın 70. maddesindeki düzenleme uyarınca Cumhurbaşkanı’nın da 15 üyeyi seç-

¹⁶⁹ Özbudun, s. 25.

¹⁷⁰ Kaya, Mehmet Orhan: Vesayet Demokrasisi ve Türkiye Örneği, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, C. XV, S.II, 2013, s. 495-496.

me hakkı hatırlandığında, Senatoda, 150 seçilmiş üye karşısında 38 adet seçilmemiş üye bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁷¹

Bazı yazarlar, 1961 Anayasası kurucu meclisinde Cumhuriyet Senatosu ile ilgili temel yaklaşımı, çok partili yaşama uygun, demokratik bir sistem oluşturma çabası olarak ifade etmektedir.¹⁷² 1924 Anayasası ile getirilmiş olan mekanizmanın tek partili yaşama uygun olması, çok partili yaşamda ise çoğunluğun hâkimiyetine olanak sağlamasının sakıncaları, 1961 Anayasası ile kabul edilen çift meclisli yapı ile giderilmiştir.¹⁷³ Zaten bu bağlamda bakıldığında da, 1946-1960 yılları arasında, yasama organına tek partinin hâkim olmasının bir sonucu olarak demokrasinin ortadan kalktığı görülmektedir.¹⁷⁴ Çift meclisli sistem, çoğunluğun yasama organına egemen olmasını engelleyecek ve bu sayede demokrasi işlevselleşecektir.¹⁷⁵ Ayrıca, demokratik bir ülkede, siyasi tercih ve kararlar oluşturulurken geniş katılımlı, kamuoyuna açık tartışmalar yapılmasının iktidarın sorumluluğunda olan bir husus olduğu, II. Meclisin bu amaca hizmet edeceği gibi, yasaların ve hükümet çalışmalarının teknik mahiyetinin iyileştirilmesini de artıracığı farklı bir görüş olarak ileri sürülmüştür.¹⁷⁶ İstanbul ve Ankara tasarılarında da yasama organının çift meclisten oluşması öngörülmüş, ancak Ankara tasarısında İstanbul tasarısından farklı bir biçimde, II. Meclisin tamamıyla seçilmiş üyelerden oluşması tavsiye edilmiştir.¹⁷⁷

Ancak bu görüşlerin aksi yönünde düşünen yazarlar da mevcuttur. Aksi yönde kanaate sahip olanların ilk dikkat çektikleri husus, seçimle gelmeyen üyelerin (sayısı ne olursa olsun) Cumhuriyet Senatosunu demokratik meclis olma niteliğinden çıkarmasıdır.¹⁷⁸ II. Meclisin bir kısım üyelerinin seçimle işbaşına gelmemiş olmaları, milletin temsili ilkesi ile de bağdaşmamaktadır.¹⁷⁹ Halk tarafından seçilmeyen, siyasal sistemi darbe ile durdurmuş kişilerin Senato'da doğal üye olarak yer almaları, halk tarafından seçim yoluyla gelecek temsilcilerin Anayasa'nın 72. maddesindeki düzenleme uyarınca 40 yaşını doldurmuş

¹⁷¹ Gözler, Türk Anayasa, s. 86-87; Özbudun, 45-46.

¹⁷² Arsel, s. 109.

¹⁷³ Arsel, s. 109.

¹⁷⁴ Arsel, s. 64.

¹⁷⁵ Arsel, s. 65-66.

¹⁷⁶ Bkz., Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt: 3, Dönem: 3, Toplantı: 1, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c003/mm__03003fih.pdf.

¹⁷⁷ Aldıkaçtı, 1982, s. 138-140; 141-144.

¹⁷⁸ Şimşek, Mürşide: Çoğulculuk ve Vesayet İkileminde 1961 Anayasası, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 22, Sayı: TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı, Yıl: 2020, s. 230.

¹⁷⁹ Özgüşi, Tunca: Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu, TBMM Kültür ve Sanat yayınları, 2012, s. 51.

ve yükseköğretim yapmış kişiler arasından seçilme zorunluluğu, Cumhuriyet Senatosunu seçkin bir meclis haline getirmektedir.¹⁸⁰ Bu sebeple de II. Meclis, aristokratik ve demokratik olmak üzere karma yapı sergilemektedir.¹⁸¹ Ayrıca Mecliste seçimle gelen üye sayısı, seçimle gelmemiş üye sayısından fazla olsa da, seçimle gelmeyen üyelerin siyasal etkinlikleri, MBK üyeleri sebebiyle seçimle gelen üyelerinkine göre daha fazla olmuştur.¹⁸² 1961 Anayasası'nda 1924 Anayasası'ndan farklı olarak çift meclisli bir yasama organı belirlemesinin tek sebebi, DP'nin 1924 Anayasası'nda uygulanan tek meclisli yapıda, hak ve özgürlükleri ihlal edici şekilde hareket edebilme kabiliyetine sahip olduğu bahanesidir.¹⁸³ 1961 Anayasası uygulamasında yasama organında etkin olan güç, 1950 seçimlerinden itibaren iktidarı kaybeden kesimin destekçileridir.¹⁸⁴ 1961 Anayasası'nın yapımında kurucu iktidarda bulunan etkin güç, demokratik yaşama geri dönüldüğünde yine azınlık duruma düşeceğini hissetmiş ve bu sebeple yasama organını tek başlı bir çoğunluğun eline bırakmak istemiştir.¹⁸⁵ Cumhuriyet Senatosu sisteme işlevlik de kazandırmamıştır. Senatunun siyasal sisteme uzlaşma anlamında bir katkısının olmadığı en karakteristik örneği, 1980 askeri darbesinden önce Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosunun birleşik oturumunda seçilmesi gereken Cumhurbaşkanı'nın, 115 turluk bir seçimde dahi seçilememiş olmasıdır.¹⁸⁶ Ayrıca, 1961-1977 yılları arasında yasalaşan metinlerin %90'ı Millet Meclisinden Cumhuriyet Senatosuna geldiği şekilde, yani üzerinde hiçbir değişikliğe gerek görülmeden yasalaşmıştır. Cumhuriyet Senatosu bu zaman zarfında önüne gelen kanun metinlerinden ancak %7'si üzerinde değişiklik yapma veya reddetme yetkisini kullanmıştır.¹⁸⁷

Bu eleştirilerde haklılık payı olduğu muhakkaktır. Ancak ilk olarak, Senatunun karma yapısından yola çıkılarak bir anayasanın vesayetçi izler taşıdığına karar vermek haksızlık olacaktır. Kanaatimizce 1961 Anayasası ile çift meclisli bir yapının

¹⁸⁰ Erdoğan, Anayasalar ve, s. 91.

¹⁸¹ Erdoğan, Anayasalar ve, s. 91.

¹⁸² Karatepe, Şükrü: Darbeler Anayasalar ve Modernleşme, İz Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 225-232.

¹⁸³ Karatepe, s. 223.

¹⁸⁴ Aydın/Taşkın, s. 81-82.

¹⁸⁵ Bkz., Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, 2012, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2782?locale-attribute=en>.

¹⁸⁶ Pantül, Mehmet / Yalçın, Bekir Sıtkı: Türk Parlamento Hukukunda İkinci Meclisler, Cumhuriyet Senatosu Vakfı, Ankara 1982, s. 175.

¹⁸⁷ Eroğul, Cem: Türk Anayasa Düzeninde Cumhuriyet Senatosunun Yeri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1977, s. 51-52.

benimsenmesinin temel nedeni, teorik olarak da olsa, yasama organının kendi içerisinde bir denge - fren mekanizması yaratma isteğidir.¹⁸⁸ Bu sayede Cumhuriyet Senatosu yasama organının ikinci bir kanadı olarak, çıkarılacak olan kanunlar üzerinde yeniden düşünülmesine, aceleye getirilmemesine imkân sağlayacaktır.¹⁸⁹ Uygulamada bu beklenti karşılanamamış olsa da, bu başarısızlık sadece Anayasa'ya atfedilmemeli, ülkenin siyasal, sosyal, kültürel tüm özellikleri göz önüne alınarak bir sonuca ulaşılmalıdır. Bugün olduğu gibi o zaman diliminde de, toplumda ve politikacılarda temel noktalarda siyasal bir uzlaşının mevcut olmadığını gözden kaçırmamak gerekir. Bir anayasa ile ne kadar mükemmel bir sistem oluşturulmak istense de, o anayasanın uygulandığı toplumdaki uzlaşma kültürü, siyasi olgunluk, demokrasi tecrübesi, demokrasiye olan inanç gibi değerlerin olgunluk düzeyini hesaba katmadan karar vermek kanaatimizce eksik bir düşünce tarzı olacaktır. Dolayısıyla Cumhuriyet Senatosu 1961 Anayasası'nda vesayetçi bir kurum olarak tasarlanmadığı gibi, o nitelikte işlev de görmemiştir.

B. Cumhurbaşkanlığı

1961 Anayasası'nda tasarlanan devlet başkanlığı makamı üzerinde ayrıca durmak gerekir. Anayasa'da Cumhurbaşkanı siyaset üstü, tarafsız ve dengeleyici bir aktör olarak öngörülmüştür.¹⁹⁰ Anayasa'da, Cumhurbaşkanının bir vesayet makamı olarak öngörüldüğü ileri sürülse de, bu noktada Anayasa'nın parlamenter hükümet sistemini benimsediği, devlet başkanının yetkilerinin sınırlı tutulduğu gözden kaçırılmamalıdır.¹⁹¹ Parlamenter sistemin etkili olabilmesi için Cumhurbaşkanı ile yasama organı arasındaki ilişki süre açısından da koparılmıştır. 1961 Anayasası uyarınca Cumhurbaşkanı 7 yıllık bir süre için, yani bir yasama döneminden daha uzun bir süre için seçilmektedir. Ayrıca Cumhurbaşkanı seçilenin partisi ve TBMM ile ilişkisi kesilmiş, yasama çoğunluğundan bağımsızlaştırılması amaçlanmış, bunlara ek olarak devlet başkanı geciktirici nitelikte veto yetkisine sahip olmuştur. 1961 Anayasası'nda Cumhurbaşkanının Meclisin çoğunluğu tarafından seçilmesi gerekliliği ve iki defa seçilme yasağı da makamın partiler üstü ve tarafsız olmasını amaçlamaktadır.¹⁹²

---

¹⁸⁸ Aydın, Suavi / Taşkın, Yüksel: 1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 93.

¹⁸⁹ Onar, Erdal: Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Siyasal ve Yargısal Denetimi ve Yargısal Denetim Alanında Ülkemizdeki Öncüler, (Basımevi Belirtilmemiş), 2003, s. 27-28; Parla, Taha: Türkiye'de Anayasalar, İletişim Yayınevi, İstanbul 2002, s. 42.

¹⁹⁰ Kerse, Ahmet: Türkiye'de 1961 Anayasasına Göre Cumhurbaşkanı, Sümer Matbaası, İstanbul 1973, s. 218-223; Gözler, Türk Anayasa, s. 88.

¹⁹¹ Özkul, 2017 Anayasa, s. 25-27.

¹⁹² Öztürk, M. Utku: 1961 Kurucu Meclisi, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 179; Arsel, s. 67-70.

Uygulamaya baktığımızda ise, yani 1961 Anayasası döneminde görev alan üç Cumhurbaşkanı'nın da (Cemal Gürsel - Cevdet Günay - Fahri Korutürk) asker kökenli olduğunu görmekteyiz. Bu durum bir tesadüf eseri olarak görülemeyeceğinden üzerinde biraz durmak gereklidir. Örneğin Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı seçilme safahatı dikkat çekicidir. 1961 Anayasası yürürlüğe girdikten sonra yapılan ilk demokratik seçimlerde CHP 173, DP'nin devamı olarak görülen AP 158, YTP 65, CKMP ise 54 milletvekili çıkarmıştır.¹⁹³ CHP'li olan milletvekilleri dışındaki temsilciler Ali Fuat Başgil'in Cumhurbaşkanı olmasını istemelerine rağmen, TSK bu ismin devlet başkanı olmasına açıkça karşı çıkmıştır. Hatta bu süreçte Ali Fuat Başgil'in aday olmaması için tehdite varacak boyutta uyarıldığı da ileri sürülmüştür.¹⁹⁴ Kriz, AP'li vekillerin bir kısmının ikna edilmesi ve Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı seçilmesiyle sona ermiş, devamında CHP - AP koalisyonuna dayanan bir hükümet kurulmuştur.¹⁹⁵ Kanaatimizce TSK'nin bu tutumu, 1924 Anayasası uygulamasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın, dönemin başbakanı Adnan Menderes ile siyaseten çok yakın ilişki içerisinde olması, DP'nin son dönemlerinde temel hak ve özgürlüklere karşı sergilemeye başladığı katı tutuma engel olmaya çalışmamasından, hatta destek vermesinden kaynaklanmaktadır.

Burada üzerinde durmak istediğimiz bir başka nokta, 1961 Anayasası'nın bir tepki anayasası olduğu hususunun gözden kaçırılmamasıdır. 1961 Anayasası'nda Cumhurbaşkanlığı makamı ile ilgili düzenlemelere, Cumhurbaşkanı'na tanınan yetkilere bakıldığında, devlet başkanlığının bir vesayet organı olarak tasarlandığını söylemek fazlaca iddialı bir yaklaşım olacaktır. Uygulamada Cumhurbaşkanının vesayetçi bir tavır sergilemesi ise zaten ayrı bir konudur. Böyle bir durumda tahlil yapabilmek için, o makama gelen aktörün kişiliği, siyasi görüşü ve anayasa hükümlerini kullanım şekli, ayrı ayrı değerlendirilmelere tabi tutulması gereken hususlardır.

C. Anayasa Mahkemesi

Anayasa'da, AYM'nin de bir vesayet kurumu olarak tasarlanıp tasarlanmadığına değinilmesi gereklidir. 1960'larda dünyada yükselen özgürlük anlayışı kaçınılmaz olarak ülkemizde de önemli bir kitle tarafından kabul görmüştür. Bu doğrul-

¹⁹³ Tuna, Işıl: 27 Mayıs Gölgesinde Demokrasiye Dönüş: 15 Ekim 1961 Genel Seçimleri, Çağdaş Türkiye Tarihi Dergisi, Sayı: XX/40, Bahar 2020, s. 241-242.

¹⁹⁴ Özdemir, Hakan: Ordunun Olağanüstü Rolü, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 175-176; Ulay, Sıtkı: 27 Mayıs 1960 Harbiye Silah Başına, K Kitapçılık, İstanbul 1968, s. 233-234.

¹⁹⁵ Ahmad, Feroz: Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980, Hil Yayınları, İstanbul 1992, s. 101.

tuda, 1961 Anayasası'nda temel hak ve özgürlüklere ilişkin kategori genişletilmiş, insan haklarına dayalı bir devlet yapısı benimsenmiştir. Hukukun üstünlüğünü tanıyan, temel hak ve hürriyetlerin korunmasına önem verem sistemlerde Anayasa mahkemeleri, önemli ve etkili bir denetim mekanizması oluşturmaktadır.¹⁹⁶

AYM'nin 1961 Anayasası'nda bir vesayet kurumu olarak tasarlandığı dile getirilmiştir.¹⁹⁷ 1961 Anayasası ile toplumu yeniden inşa etmeye çalışan kurucu iktidarın, yasama organının karşısına AYM'yi bir denge ve fren mekanizması olarak getirmesi, olağan dönemlerde rejimin korunmasının Yüksek Mahkemeye devredilmesi olarak yorumlanmıştır.¹⁹⁸ Anayasa'da, kanunların Anayasa'ya uygunluğunun denetimini yapmak amacıyla tesis edilen AYM, kendisini destekleyen kesimin görüşleri doğrultusunda resmi ideolojiye uygun kararlar verdiği için eleştirilmiştir.¹⁹⁹ En çok üzerinde durulan eleştiri konusu da, o dönem uygulanmakta olan ve düşünce özgürlüğünü sınırlayan 765 sayılı TCK'nın 141 ve 142. maddelerini Anayasa'ya aykırı bulmamış olmasıdır.²⁰⁰ Yine AYM, 1971 yılında Türkiye İşçi Partisini, 1979 yılında Türkiye Emekçi Partisini, o dönem yürürlükte olan Siyasi Partiler Kanununun 87. maddesinde yer alan, "ülke bütünlüğünün korunmasına" ve 89. maddede yer alan "azınlık yaratılmasının önlenmesine" ilişkin hükümleri ihlal ettikleri gerekçesiyle kapatmıştır.²⁰¹ 1971 yılında, İslamcı çizgide yer alan Milli Nizam Partisi de, Atatürk İlke ve İnkılaplarına aykırı ve laiklik ilkesini ihlal eden görüşleri sebebiyle Yüksek Mahkeme tarafından kapatılmıştır.²⁰²

Anayasa yargısının kabul edilmesi ile birlikte, yasama organının hareket alanının daraltılmış olması vesayetçi bir anlayış olarak görülmemelidir.²⁰³ AYM, temel hak ve hürriyetlerin korumasında, anayasanın üstünlüğü ilkesinin gerçek anlamda uygulanmasında en güvenli ve etkin mekanizmalardan birisini oluşturmaktadır.²⁰⁴ Ayrıca Anayasa'nın ilk şekline göre AYM'nin 15 üyesinden 5'ini seçme yetkisinin TBMM'ye ait olduğu hususu da gözden kaçırılmamalı-

---

¹⁹⁶ Gönenç, Levent: Yasaların Anayasaya Uygunluğunun Yargısal Denetimi ve Anayasa Yargısı, Tepev Yayınları, Ankara 2010.

¹⁹⁷ Şimşek, s. 228.

¹⁹⁸ Karpat, Kemal: Kimlik ve İdeoloji, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 175.

¹⁹⁹ Ünsal, Artun: Siyaset ve Anayasa Mahkemesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1980, s. 269-275.

²⁰⁰ Artun, s. 271.

²⁰¹ Bkz., AYM, Esas: 1971/3, Karar: 1971/3, Tarih: 20.07.1971; AYM, Esas: 1979/1, Karar: 1980/1, Tarih: 08.05.1980.

²⁰² Bkz., AYM, Esas: 1971/1, Karar: 1971/1, Tarih: 20.05.1971.

²⁰³ Anayasa'nın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkesi uyarınca, yasama ve yürütme organlarının anayasa-ya bağlılığı konusu ile ilgili olarak bkz., Atar, Anayasanın Bağlayıcılığı, s. 187-191.

²⁰⁴ Gönenç, s. 25.

dır. AYM'nin yukarıda örneğini vermiş olduğumuz parti kapatma davaları farklı bir boyuttan da okunabilir. Vesayetçi bir kurum olmanın aksine, AYM'nin 1961 Anayasası uygulamasında vermiş olduğu kararlar ile toplumsal açıdan bir emniyet sübabı görevini yerine getirmeye çalıştığı, toplum içindeki gerilimi yatıştırmaya gayret ettiği de rahatlıkla ileri sürülebilir.²⁰⁵ Şüphesiz ki, toplumdaki siyasal bölünmüşlük mahkeme kararları ile engellenemez. Bu tür girişimler her mahkeme için beyhude çabadan ibaret kalacaktır. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi, 1961 Anayasası'nda AYM'nin kurulmasının temel sebebi rejimi korumak değil, kuvvetler ayrılığı çerçevesinde etkin bir hukuksal denetim mekanizması oluşturmaktır. 1924 Anayasası uygulamasında kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemek amacıyla oluşturulmuş bir mekanizma bulunmadığı halde, 1961 Anayasası ile birlikte AYM kurulduğu için, anayasanın üstünlüğü ilkesi tam anlamıyla işlevselliğe kavuşmuştur.²⁰⁶

D. Devlet Planlama Teşkilatı

Ekonominin planlama yoluyla gerçekleştirilmesi düşüncesi sadece ülkeye özgü bir fikir değildir. Kalkınma planları 1927 yılından itibaren Sovyetler Birliği'nde, 1930'dan itibaren Latin Amerika ülkelerinde, 1930 yılından itibaren Hindistan'da, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Batı Avrupa'da başlamıştır.²⁰⁷ 1960'lı yıllarda ise neredeyse tüm dünyada, ücret politikalarının ve gelir dağılımının düzenlenmesi, sosyal güvenlik gibi konularda devlet müdahalesinin önemli olduğu düşüncesi kabul görmeye başlamıştır.²⁰⁸ Bu akım, devletçiliğin "planlamacılık" olarak benimsenmesini ve kalkınmanın planlı devletçilikle gerçekleştirilmesi yolunun açılmasını doğurmuştur.²⁰⁹

DP iktidarında, özellikle 1955-1958 yıllar arasında ekonomik zorluklar kendisini göstermiş, hedeflenen ekonomik gelişmeye ulaşamadığı gibi, o zamana kadar yakalanmış olan ekonomik refah da kaybolmuştur.²¹⁰ 27 Mayıs Darbesinin gerçekleştirilmesinin ardından, anayasa koyucu tarafından bir "Devlet Planlama Teşkilatı" kurumunun oluşturulmasına karar verilmiştir.

²⁰⁵ Ünsal, 1980, s. 321.

²⁰⁶ Dal, Türk Esas, s. 96.

²⁰⁷ Bayram, Mehmet Emin: Türkiye'de Planlama Teşkilatının (Türk Plancılığının) Hukuki ve İdari Yapısı ile İlgili Sorunları ve Çözüm Önerileri, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Uzmanlık Tezi, 1994, s. 24-25.

²⁰⁸ Aksu, Ömer Alparslan: Ücret Politikası, Verimlilik ve Sanayileşme, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı: 62-63, 2012, s. 279-281.

²⁰⁹ İnsel, Ahmet: Düzen ve Kalkınma Kısacasında Türkiye, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1996, s. 21.

²¹⁰ Zürcher, E. Jan: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 330.

Kimi yazarlar, 1960-2011 yılları arasında faaliyet gösteren DPT'nin, toplumsal çoğunluğun ekonomik olarak kontrol altında tutulması için oluşturulduğunu düşünmektedir.²¹¹ Ancak kanaatimizce bu yaklaşım fazlasıyla iddialıdır. 1960-1980'li yıllar, ekonomik olarak gelişmekte olan tüm ülkeler için büyük önem ifade eden yıllardır.²¹² Bu zaman aralığı içerisinde sadece Türkiye değil, anılan kategorideki birçok ülke kısa vadeli ekonomi politikaları yerine planlı kalkınmayı tercih etmiş, ekonomik anlamda hızlı ama planlı bir kalkınmayı sağlayabilmek için çeşitli arayışlara girilmiştir.²¹³ Bu sebeple 1961 Anayasası'nın hazırlandığı süreçte, ekonomik kalkınma isteği ve bunun planlama yoluyla yapılması, yeni bir anayasa yapımı kadar önem taşımıştır.²¹⁴

1961 Anayasası uyarınca oluşturulan DPT'nin, klasik bakanlık örgütlenmesinden farklı olarak doğrudan Başbakanlığa bağlı şekilde yapılandırılması da, anılan kurumun vesayetçi niteliğe sahip olduğu yönünde bir delil olarak sunulmuştur.²¹⁵ Ancak DPT uygulamasına bakıldığında, ekonomik planlamanın ülke ekonomisini ve toplumsal yapısını önemli ölçüde tarımsal olmaktan çıkarıp, ithal ikameci endüstri merkezli hale getirdiği görülmektedir.²¹⁶ Dolayısıyla DPT'nin vesayetçi bir kurum olarak öngörülüp öngörülmediği veya bu doğrultuda kullanılıp kullanılmadığı yerine, işlevsel açıdan verimli olup olmadığını tartışmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Kanaatimizce DPT, bir vesayet organı olarak tasarlanmadığı gibi, ekonominin kendisine özgü kuralları gereği resmi ideoloji tarafından siyasi iktidar üzerinde baskı unsuru oluşturmaya, siyasi otoritenin ülke ekonomisi üzerinde kontrolünü sağlamaya elverişli bir kurum görünümünde değildir.

E. Milli Güvenlik Kurulu

Kanaatimizce, Anayasa'da vesayetçi anlayış olarak ileri sürülebilecek tek husus, askeri otoritenin sivil otorite karşısındaki konumunun güçlendirilmiş olmasıdır. Örneğin 1961 Anayasası ile 1924 Anayasası'nda bulunmayan Milli Güvenlik Kurulu (MCK) bir anayasal kurum olarak düzenlenmiştir. 1961 Anayasası'nda bu nitelikte bir organın getirilmiş olmasının sebebi olarak, 27

---

²¹¹ Şimşek, s. 234.

²¹² Aksu, s. 285.

²¹³ Mihçioğlu, Cemal: Yine Devlet Planlama Teşkilatının Kuruluşu Üzerine, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, S. 43(1), 1988, s. 122; Ahmad, s. 132.

²¹⁴ Kuruç, Bilsay: 1961 Anayasası ve Planlı Ekonomi, 27 Mayıs 1960 Devrimi Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası, Editör, Suna Kili, Boyut Kitapları, İstanbul 1998, s. 76.

²¹⁵ Kaya, Yusuf: Kapitalizmi Planlamak-Türkiye'de DPT'nin Dönüşümü, İnsan ve Toplum, S. 2(3), 2012, s. 222; Şimşek, s. 234.

²¹⁶ Ahmad, 1992, s. 133.

Mayıs Darbesinden sonra demokratik sisteme tekrar geri dönüldüğünde, askeri otoritenin sivil otorite karşısındaki güçlü konumunun devamının sağlanması arzusu olduğu yönünde görüşler bulunmaktadır.²¹⁷ Amaçlanan, TSK'nin doğrudan siyasi iktidara müdahale etmesine gerek kalmadan, MGK aracılığıyla sivil siyaseti yönlendirebilmesi ve ordunun üst düzey yetkililerinin milli güvenlik politikalarında söz sahibi olabilmesidir.²¹⁸

1961 Anayasası'nda, Anayasa'nın 11. maddesindeki düzenleme uyarınca, kanunda öngörülen Bakanlar ile Genel Kurmay Başkanı ve ordu kuvvet temsilcilerinden oluşan Kurul, milli güvenliği ilgilendiren kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcı olmak amacıyla Bakanlar Kuruluna görüş bildirmektedir. Kurulun görüşleri danışma niteliğinde olup bağlayıcı olmakla birlikte, dönemin atmosferi MGK görüşlerinin önemle dikkate alınmasına zemin hazırlamış, Kurul kararları geniş yorumlanmak suretiyle olduğundan daha güçlü bir hale gelmiştir.²¹⁹ MGK'nın Anayasa ile belirlenmiş olan görevinin istişare olmasına karşın, Kuruldaki asker üyelerin zaman içerisinde sivil rejim ve kurumlar üzerinde denetim olanağı elde etmeye çalıştıkları ve bunda da başarılı oldukları gözlenmiştir.²²⁰ Anayasa'nın uygulandığı dönem içerisinde TSK, MGK sayesinde siyaset sahnesinde temel bir aktör gibi rol üstlenebilmiştir.²²¹ 1961 Anayasası'nda askeri otoriteyi siviller karşısında güçlü kılan bir başka düzenleme 110. maddede yer almaktadır. Anılan madde uyarınca Genel Kurmay Başkanı, 1924 Anayasası'nda olduğu gibi Milli Savunma Bakanına değil, Başbakanı karşı sorumlu kılınmıştır. Dolayısıyla Genel Kurmay Başkanının siyaseten bakanlardan, hatta zaman zaman başbakandan dahi etkili olduğu görülmüştür.²²² Zaten bu durumun en açık örneği 12 Mart Muhtırasında görülmektedir. O dönem, MGK'da bulunan dört komutan (Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyiceoğlu), sivil siyasetin gidişatının iyi olmadığından bahisle muhtıra vererek, dönemin hükümetini istifaya zorlamışlardır.²²³

²¹⁷ Özbudun, s. 45.

²¹⁸ Eser, Bahadır H. / Baltacı, Cemal / Arslan, Mustafa: Türk Siyasal Sisteminde 1960 Müdahalesi ve Vesayet Kurumsallaşması Üzerine Bir Analiz Denemesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 25, Yıl: 2012, s. 88.

²¹⁹ Gözler, Kemal: Anayasa Hukukuna Giriş (Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku), Ekin Yayınlar, Bursa 2008, s. 188.

²²⁰ Tanör, İki Anayasa, s. 411.

²²¹ Ahmad, 1992, s. 231.

²²² Aydın / Taşkın, s. 207.

²²³ Aydın / Taşkın, s. 205.

12 Mart Muhtırası sonrasında TSK'nın sistemdeki siyasal ağırlığı artarak devam etmiştir. 1961 Anayasası'nın orijinal halinde, MGK'yı düzenleyen 111. madde uyarınca MGK'daki asker temsilciler "kuvvet temsilcileri" sıfatı ile görev yaparken, 1971 yılında yapılan değişiklik ile birlikte "kuvvet komutanları" sıfatıyla görev yapar hale gelmişlerdir. Yine anılan maddedeki bir başka değişiklik ile de MGK'nın görevi, kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardım etmek için bakanlar kuruluna görüş bildirmekten ibaret iken, "kararların alınmasında ... gereken temel görüşleri Bakanlar Kuruluna tavsiye etmek" haline getirilmiştir.²²⁴ Bu değişiklik ile birlikte MGK'nın sivil siyaset üzerindeki etkinliği ve baskısı daha da artırılmıştır. Ancak takdir buyurulacağı üzere, sadece MGK ile ilgili düzenlemeler, 1961 Anayasası'nın tümüyle vesayetçi ve dar kalıplı nitelikte olduğunu söylemeye yeterli değildir.

SONUÇ

Ülkemizde muhalefet görevini üstlenen altı partinin güçlendirilmiş parlamenter sistem çalışmasında 1961 Anayasası, "dar kalıplı ve "vesayetçi" biçiminde tanımlanarak eleştirilmiştir. Gerçekten de siyasi parti temsilcilerinin hazırladığı güçlendirilmiş parlamenter sistemin ayrıntılarının anlatıldığı "Bilkent Deklarasyonunda" 1961 Anayasası ile ilgili ifadeler tartışmaya değer niteliktedir. Deklarasyon, 1961 Anayasası'nı yeniden gündeme getirmiştir. Kimi yazarlarca Türk tarihinin en ileri Anayasası olarak görülen 1961 Anayasası, özellikle bazı siyasetçiler tarafından ülkenin sosyolojik unsurları ile bütünlük sağlayamadığı için eleştiri konusu yapılmıştır. Ancak konuya baktığımızda, 1961 Anayasası'nın çoğulcu, özgürlükçü ve hukukun üstünlüğüne dayalı bir sistem getirdiği görülmektedir. Ayrıca 1961 Anayasası'nda özellikle temel hak ve özgürlükler ile ilgili düzenlemeler incelendiğinde, çağdaşlarına göre de nitelikli bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. 1961 Anayasası'nı daha iyi tanımak için getirdiği kazanımlar üzerinde durulmalıdır. Bu kazanımları şu ana başlıklar altında toplayabiliriz:

- Öncelikle 1961 Anayasası'nı hazırlayan meclis atama ile değil seçim ile oluşturulmuştur. Bu sayede geniş bir temsiliyet sağlanmıştır.
- Anayasa'da parlamenter sistem ve kuvvetler ayrılığı ilkelerine tamamen uyulmuştur.
- İlk kez bir anayasamıza insan haklarına dayalı devlet anlayışı girmiş, temel hak ve özgürlükler devletin kuruluşunu düzenleyen esaslardan önce hüküm altına alınmıştır.

---

²²⁴ Kili, Suna / Gözübüyük Şeref: Senet-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006, s. 229.

- Demokrasi kültürü açısından değerlendirildiğinde, siyasi partiler ister iktidarda ister muhalefette olsunlar demokrasinin vazgeçilmez unsurları arasında yer almıştır.
- 1961 Anayasası ile hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü ilkeleri güçlendirilmiş, anayasal tarihimizde ilk kez AYM'nin kuruluşu kabul edilerek kanunların yargısal denetimi sağlanmıştır. Bu doğrultuda Türk demokrasisi evrensel düzeye ulaşma çabasına girmiştir.²²⁵

1961 Anayasası uygulamasında MGK'nın vesayetçi bir işlev sergilediği, kurulan hükümet mekanizması içerisinde dönem dönem tikanlıkların meydana geldiği, Anayasa hükümlerinin bu sıkıntıları gidermekte yetersiz kaldığı, bu doğrultuda da siyasal karar alma, yeni politikalar üretebilme kapasitesinin zayıfladığı ve rejim bunalımlarının yaşandığı, yadsınamaz bir gerçektir. Kanaatimizce yürütme organının etkin olmamasının tek sebebi 1961 Anayasası değildir. Parlamenter hükümet sisteminin benimsendiği 1961 Anayasası uygulamasında, 1970'li yıllarda hiçbir siyasi parti yasama organında mutlak çoğunluğu sağlayamamış ve sonuçta güçsüz, gündelik meselelerle meşgul olan hükümetler doğmuştur. Siyasi parti sayısındaki çokluk, küçük partilerin kamuoyundaki güçleri ile orantılı olmayan şekilde önem kazanmış olması ve uygulanan seçim sistemi zayıf hükümetlerin doğmasına yol açmıştır. Klasik parlamenter hükümet modeli, ancak yasama organında sağlam, disiplinli ve tutarlı bir çoğunluğu sahip olduğu takdirde istikrar sahibi olabilmektedir. Kanaatimizce 1961 Anayasası, "dar kalıplı" ve "vesayetçi" şeklinde nitelendirilmemeli, aksine sağlamış olduğu kazanımlardan ders alınmalı, bıraktığı mirastan faydalanılmalıdır.

²²⁵ Bkz., ÖZKUL, Fatih: Asoscongress 8. Uluslararası Hukuk Sempozyumu, İstanbul 15-16-17 Haziran 2022, Özet Metin, file:///C:/Users/ab39773/Downloads/da1dbe4a6f24aaa7ebddc3d1227b350d9f2c36d304e634c56a14a5073af90a0f%20(1).pdf.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz: Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980, Hil Yayınları, İstanbul 1992.
- Akıncı, Abdulvahap: "Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, IX/1, 2014.
- Aksoy, Kazım: Siyasi Parti Yasakları, <https://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimler/64.pdf>.
- Aksu, Ömer Alparlan: Ücret Politikası, Verimlilik ve Sanayileşme, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı: 62-63, 2012.
- Aldıkaçtı, Orhan: Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, İstanbul 1982.
- Aliefendioğlu, Yılmaz: Anayasa Yargısı, Yetkin Yayınları, Ankara 1997.
- Arsel, İlhan: Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları, Mars Matbaası, Ankara 1965.
- Arslan Zühtü, İki Anayasa İki Tarz-ı Demokrasi: Avrupa Anayasası ve Türk Anayasası Üzerine Notlar, http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg22/zuhtu.pdf.
- Atar, Yavuz: Anayasanın Bağlayıcılığı ve Üstünlüğü İlkesi ve Bu İlkenin Anayasada Yer Almasının Hukuki Sonuçları (Anayasa m.11), Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Coşkun Üçok'a Armağan, C. 2, S. 2, 1989 (Anayasanın Bağlayıcılığı...).
- Atar, Yavuz: Türk Anayasa Hukuku, Mimoza Yayınları, Konya 2007 (Türk Anayasa...).
- Ayan, Sezer: Siyasi Yapılanma Sürecinde 1961 ve 1982 Anayasası, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: VII/2, Yıl: 2007.
- Aybay, Rona: Genel Kamu Hukuku (18-20. Yüzyıllarda Devlet, Kuramlar ve Uygulamalar): Der Yayınları, İstanbul 2020.
- Aydemir, Şevket Süreyya: II. Adam (III. Cilt), Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.
- Aydın, Mesut; 1982 Anayasasında Sendika Kurma Hakkı ve Sınırlanması, İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, 2016.
- Aydın, Nizamettin: 3 Ekim 2001 Tarihli Anayasa Değişikliklerinin Temel Hak ve Hürriyetler Üzerine Etkileri, Ekin Yayınevi, Bursa 2008.
- Aydın Suavi / Taşkın Yüksel: 1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi, İletişim yayınları, İstanbul 2014.
- Ayiter Kudret: Anayasanın Özerk Kuruluşları, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/632060>.
- Bayram, Mehmet Emin: Türkiye'de Planlama Teşkilatının (Türk Plancılığının) Hukuki ve İdari Yapısı ile İlgili Sorunları ve Çözüm Önerileri, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Uzmanlık Tezi, 1994.

- Bellamy, Richard: Political Constitutionalism, Cambridge University Press, 2007.
- Beriş, Hamit Emrah: Tek Parti Döneminde Devletçilik, Kadim Yayınevi, İstanbul 2021.
- Biol, Sinem: 1961 Anayasası'nda İfade Özgürlüğü, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı: II, Yıl: 2012.
- Bulut, Sedef: Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: II/4, Yıl: 2009.
- Çakmak, Fevzi: "Cumhuriyet Halk Partisi'nin Ege Vazife Gezisi" ve 1959 Yılı Uşak-İzmir Olayları, Turkish Studies, Sayı: IX/10, Yıl: 2014.
- Çavdar, Tefvik: Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, İmge Yayınevi, Ankara 2013.
- Dal, Kemal: Türk Esas Teşkilat Hukuku, Bilim Yayınları, Ankara 1986 (Türk Esas...).
- Dal, Kemal: Anayasa Hukuku, Alter Yayınları, Ankara 2006 (Anayasa...).
- Demir, Fevzi: Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasaları ve Hükümet Sistemleri, Dokuz Eylül Hukuk Fakültesi Yayınları, Prof. Dr. Seyfullah Edis'e Armağan, 2000.
- Demirci, Fatih: 1982 Anayasası'nda Demokratik Devlet İlkesi: Kavramsal ve Yapısal Bir Analiz Denemesi, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XII, Y, S. 1-2, 2008.
- Döner, Ayhan: Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara 2021.
- Demirkol, Ferman: Anayasa Hukuku (Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku), Filiz Kitabevi, İstanbul 2011.
- Dunbay, Seda: 1961 Anayasası Perspektifinden Parlamenter Bağışlıklar, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı: 124, Yıl: 2016.
- Ercan, M. Sercan: Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Siyasal Parti Yasakları, İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S. 3(1), 2016.
- Erdoğan, Mustafa: Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yayınları, Ankara 2003 (Anayasalar ve...).
- Erdoğan, Mustafa: Liberal Toplum, Liberal Siyaset: Siyasal Kitabevi, Ankara 1998 (Liberal Toplum...).
- Erdoğan, Mustafa: Anayasal Devlet, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996 (Anayasal...).
- Erdoğan, Mustafa: Demokratik Toplumda İfade Özgürlüğü -Özgürlükçü Bir Perspektif, Liberal Düşünce, Y. 6, 2001 (Demokratik Toplumda...).
- Erdoğan, Vahap: Demokratik Güç Birliği ve 5 Haziran Seçimleri, Ülke, Sayı: 1, Yıl: 1977.
- Eren, Abdurrahman: Anayasa Hukuku Ders Notları (Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku), Oniki levha Yayınları İstanbul 2018.
- Eroğul, Cem: Türk Anayasa Düzeninde Cumhuriyet Senatosunun Yeri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1977.

- Esen, Bülent Nuri: Türk Anayasa Hukuku, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1971.
- Esen, Selin: 18 Nisan 1960 Tarihli Tahkikat Komisyonu, Mülkiye Dergisi, Yıl: 2010, Sayı: XXXIV, ss. 167-192.
- Eser, Bahadır H. / Baltacı, Cemal / Arslan, Mustafa: Türk Siyasal Sisteminde 1960 Müdahalesi ve Vesayetin Kurumsallaşması Üzerine Bir Analiz Denemesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 25, Yıl: 2012.
- Fendoğlu, Hasan, Tahsin: Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara 2017.
- Gençkaya, Ömer Faruk: Türk Siyasal Sisteminde Kurucu Meclis: 1961 ve 1981 Deneyimlerinin Karşılaştırılması, 27 Mayıs 1960 Devrimi ve 1961 Anayasası içinde, ed. Suna Kili, İstanbul: Boyut Kitapları, 1998.
- Gönenç, Levent: Yasaların Anayasaya Uygunluğunun Yargısal Denetimi ve Anayasa Yargısı, Tepav Yayınları, Ankara 2010 (Yasaların Anayasaya...).
- Gönenç, Levent / Kontacı, Ersoy: 2017 Tarihli Anayasa Değişikliği Sonrasında Yasama - Yürütme İlişkileri", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, S. 45, Ankara 2019.
- Göze, Ayferi: Baskıya Karşı Direnme Hakkının Kabul Edildiği Pozitif Hukuk Metinleri ve Anayasalar, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Sayı: 36 (1/4), 1970.
- Gözler, Kemal: Türk Anayasa Hukuku, Ekin Yayınevi, Bursa 2000 (Türk Anayasa...).
- Gözler, Kemal: Türk Anayasa Hukukuna Giriş, Ekin Yayınevi, Bursa 2002, s. 112 (Türk Anayasa Hukukuna...).
- Gözler, Kemal: Mahalli İdareler Hukukuna Giriş, Ekin Yayınevi, Bursa 2018 (Mahalli İdareler...).
- Gözübüyük, A. Şeref: Anayasa Hukuku, Turhan Kitabevi, Ankara 1993 (Anayasa Hukuku...).
- Gülener, Serdar: Karşılaştırmalı Bir Perspektiften Anayasalar ve Temsil Ettikleri Değerler, Liberal Düşünce, Yıl: 16, Sayı: 61-62, 2011.
- Hakyemez, Yusuf Şevki: Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi, Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi, <http://auhfd.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-2003-52-04/AUHF-2003-52-04-Hakyemez.pdf>.
- İba, Şeref: Türk Anayasa Hukuku, Turhan Kitabevi, Ankara 2017.
- İnce, Abidin Kadir: Çoğulcu ve Vesayetçi Unsurlar Açısından 1961 Anayasası, Adalet Yayınevi, Ankara 2022.
- İnsel, Ahmet: Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İletişim Yayınları, İstanbul 2001 (Modern Türkiye'de...).
- İnsel, Ahmet: Düzen ve Kalkınma Kısacında Türkiye, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1996 (Düzen ve Kalkınma...).

- İpekçi, Abdi / Coşar, Ömer Sami: İhtilalin İçyüzü, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.
- İşbir, Begüm: Temsili Demokrasi Anlayışına Göre Yerel Yönetimlerde Özerklik, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 11, Özel Sayı, 2009.
- Kaboğlu, İbrahim Ömer: Anayasa Hukuku Dersleri, Legal Yayınevi, İstanbul 2005.
- Kaçmazoğlu, Bayram: Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları, Doğu Kitap, İstanbul 2012.
- Karatepe, Şükrü: Darbeler Anayasalar ve Modernleşme, İz Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Kapani, Münci: Kamu Hürriyetleri, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Yayın No: 392, Sevinç Matbaası, Ankara 1976.
- Karakoç, Rifat: "1982 Anayasası'nın Siyasi Partilere İlişkin Düzenlemeleri Üzerine Bir Değerlendirme", Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, 2013.
- Karpat, Kemal: Kimlik ve İdeoloji, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
- Kaya, Batur Semih: Hükümet Sistemi Sınıflandırmasında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Analizi: Denge-Denetim Ağı ve Demokratiklik Sorunu, Yetkin Yayınevi, Ankara 2021.
- Kaya, Yusuf: Kapitalizmi Planlamak-Türkiye'de DPT'nin Dönüşümü, İnsan ve Toplum, S. 2(3), 2012.
- Kaya, Mehmet Orhan: Vesayet Demokrasisi ve Türkiye Örneği, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, C. XV, S. II, 2013.
- Kayaçağlayan, Metin: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Türk Anayasa Mahkemesi Kararlarında "Demokrasi" Kavramı, Zabunoğlu Armağanı, Ankara Üniversitesi Yayınları No: 316.
- Kerse, Ahmet: Türkiye'de 1961 Anayasası'na Göre Cumhurbaşkanı, Sümer Matbaası, İstanbul 1973.
- Kili, Suna / Gözübüyük Şeref: Senet-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006.
- Koçak, Mustafa: Devlet ve Egemenlik, Seçkin Yayınevi, Ankara 2006.
- Kuruç, Bilsay: 1961 Anayasası ve Planlı Ekonomi, 27 Mayıs 1960 Devrimi Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası, Editör, Suna Kili, Boyut Kitapları, İstanbul 1998.
- Memiş, Emin: Türkiye'de Anayasa Gelişimleri Eğrisi, Filiz Kitabevi, İstanbul 2005.
- Mıhçıoğlu, Cemal: Yine Devlet Planlama Teşkilatının Kuruluşu Üzerine, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, S. 43(1), 1988.

- Mumcuoğlu, Maksut: Sendikacılık Siyasal İktidar İlişkileri, Doruk Yayınları, Ankara 1979.
- Murphy Uran, Peri: Teorik Çerçeve de Türkiye'de Yargı Bağımsızlığı, Yetkin Yayınları, Ankara 2019.
- Onar, Erdal: Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Siyasal ve Yargısal Denetimi ve Yargısal Denetim Alanında Ülkemizdeki Öncüler, (Basımevi Belirtilmemiş), 2003.
- Özbudun, Ergun: Siyasal Partiler, Sevinç Matbaası, Ankara 1979 (Siyasal...).
- Özbudun, Ergun: Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara 2017 (Türk Anayasa...).
- Özdemir, Hakan: Ordunun Olağanüstü Rolü, İz Yayıncılık, İstanbul 1994 (Ordunun Olağanüstü...).
- Özdemir, Hakan: 100 Soruda Hükümet Sistemleri, Seçkin Yayınevi, Ankara 2018 (100 Soruda...).
- Özgişi, Tunca: Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu, TBMM Kültür ve Sanat yayınları, 2012.
- Özkul, Fatih: 2017 Anayasa Değişikliği Sonrasında 1982 Anayasası'nda Cumhurbaşkanı ve Sorumluluğu, Yetkin Yayınevi, Ankara 2020 (2017 Anayasa Değişikliği...).
- Özkul, Fatih: Anayasa Hukuku Açısından Osmanlı'dan Günümüze Türk Parlamento Deneyimleri, Yetkin Yayınevi, Ankara 2022 (Anayasa Hukuku Açısından...).
- Özkul, Fatih: Anayasa Hukuku Kapsamında Türkiye'de Yargı Organının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı, Yetkin Yayınları, Ankara 2022 (Anayasa Hukuku Kapsamında...).
- Özkul, Fatih: Asoscongress 8. Uluslararası Hukuk Sempozyumu, İstanbul 15-16-17 Haziran 2022, Özet Metin, file:///C:/Users/ab39773/Downloads/da1dbe4a6f24a-aa7ebddc3d1227b350d9f2c36d304e634c56a14a5073af90a0f%20(1).pdf.
- Öztürk, M. Utku: 1961 Kurucu Meclisi, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul 2016.
- Pantül, Mehmet / Yalçın, Bekir Sıtkı: Türk Parlamento Hukukunda İkinci Meclisler, Cumhuriyet Senatosu Vakfı, Ankara 1982.
- Parla, Taha: Türkiye'de Anayasalar, İletişim Yayınevi, İstanbul 2002.
- Sartori, Giovanni (Çeviren: Baykal, Deniz): Demokrasi Kuramı, Siyasi İlimler Türk Dergisi, Yayın No: 23, Ankara 1977 (Demokrasi...).
- Sartori, Giovanni: Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, (Çeviren: Mehmet Turhan / Karamustafaoğlu Tunçer), Sentez Yayınları, İstanbul 2014 (Demokrasi Teorisine...).
- Soysal, Mümtaz: 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990 (100 Soruda...).
- Soysal, Mümtaz: Anayasaya Giriş, İmge Kitabevi, Ankara 2011 (Anayasaya...).

- Söyler, Yasin: Yeni Başkanlık Sisteminde Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Seçkin Yayınları, Ankara 2018.
- Şimşek, Mürşide: Çoğulculuk ve Vesayet İikileminde 1961 Anayasası, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 22, Sayı: TBMM'nin 100. Yılı ve Milli İrade Özel Sayısı, Yıl: 2020.
- Tanör, Bülent: Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri, Der Yayınları, İstanbul 1985 (Osmanlı -Türk...).
- Tanör, Bülent: İki Anayasa 1961-1982, Beta Yayıncılık, İstanbul 1985 (İki...).
- Topçu, İlyas: "Adnan Menderes'in Gözünder İstanbul ve Ankara Olayları", Journal of Social and Humanities Sciences Research, Sayı: VI/42, Yıl: 2019.
- Toplu, Abdülhadi: Anayasada Milliyetçilik Mücadelesi 27 Mayıs ve Kurucu Meclis'in Perde Arkası, Töre-Devlet Yayınları, Ankara 1976.
- Toy, Hakan / Elmacı, Defne: Kronolojik Türkiye Tarihi Ansiklopedisi, Karma Kitaplar, İstanbul 2007.
- Tuna, Işıl: 27 Mayıs Gölgesinde Demokrasiye Dönüş: 15 Ekim 1961 Genel Seçimleri, Çağdaş Türkiye Tarihi Dergisi, Sayı: XX/40, Bahar 2020.
- Tunaya, Tarık Zafer: Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1975.
- Tunç, Bilal: Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti Dönemi Uygulamalarından Vatan Cephesinin Sakarya'daki Yansımaları, Current Research Social Sciences, Sayı: III/3, Yıl: 2017 (Türk Siyasi Tarihinde...).
- Tunç, Bilal: Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası'nın Yeri ve Önemi, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı: XVII/67, Yıl: 2020 (Türk Anayasa Tarihinde...).
- Tunç, Hasan: Anayasa Hukuku (Genel Esaslar), Gazi Kitabevi, Ankara 2019.
- Turhan, Mehmet: Anayasamız ve Demokratik Toplum Düzeninin Gereklere, Anayasa Yargısı, C, 8, s. 9, 1991.
- Ulay, Sıtkı: 27 Mayıs 1960 Harbiye Silah Başına, K Kitapçılık, İstanbul 1968.
- Uran, Peri: Anayasaların Başlangıç Kısımları, Journal of Istanbul Law Faculty, Sayı: LXXXIII/1, Yıl: 2016.
- Uslu, Ferhat: Anayasa Hukukunun 99 Konusu, Adalet Yayınevi, Ankara 2019 (Anayasa Hukukunun...).
- Uslu, Ferhat: Türkiye'de Hükümet Sistemi Tartışmaları ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet sisteminde Yasama ve Yürütme Organları Arasındaki İlişkiler, Filiz Kitabevi, İstanbul 2022 (Türkiye'de Hükümet...).

- Uyar, Hakkı: Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek Vatan Cephesi, Buke Yayınları, İstanbul 2001.
- Üçışık, Hasan Fehim, Anayasa Hukuku, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019.
- Ülman, Haluk / Yücekök, Ahmet: C.H.P.nin Vardığı Nokta, Özgür İnsan, Sayı: 1, Yıl: 1972.
- Ünsal, Artun: Siyaset ve Anayasa Mahkemesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1980.
- Yavuz, Bülent: Çoğulcu Demokrasi Anlayışı ve İnsan Hakları, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl: 2019, Cilt: 13, Sayı: 1, ss. 283-302 (Çoğulcu Demokrasi Anlayışı...).
- Yavuz, K. Haluk: Türkiye'de Sistem Arayışları ve Yürütmenin Güçlendirilmesi, Seçkin Yayınevi, Ankara 2000.
- Yücekök, Ahmet, N: Türkiye'de Parlatentonun Evrimi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1983.
- Zürcher, E. Jan: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- <https://tr.euronews.com> (erişim tarihi: 28.02.2022); "Güçlendirilmiş Parlatenter Sistem Mutabakat Metni İmzalandı", <https://chp.org.tr> (erişim tarihi: 28.02.2022).